

KERESZTYÉN IGAZSÁG

AZ ORDASS LAJOS BARÁTI KÖR FOLYÓIRATA

Új folyam 80. szám

2008. TÉL

Tartalom

KARÁCSONYI – ÚJÉVI KÖSZÖNTÉS

Jochunsson Matthias: Újévi ének (fordította: Ordass Lajos) 1

ORDASS LAJOS HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJA

Iltzés János: „Másként nem tehetett” (Mt 5,37) Igehirdetés

D. Ordass Lajos sírjánál a Farkasréti temetőben

2008. augusztus 17-én 2

Próhla Gergely: Emlékezés D. Ordass Lajos püspökre (2008. aug. 17) 5

TANULMÁNY

Herbert Wulf: Philipp Nicolai, az énekszerző lelkész (1556-1608)

(fordította: Kinczler Zsuzsanna) 10

Dr Boleratzky Lóránd: Az evangélikus egyház demokratikus felépítése 14

Mirák Katalin: Iskola államosítás az evangélikus egyházban, 1948 24

VERS

Kertész Eszter versei

TARTALMI ÖSSZESÍTŐ..... 44

KERESZTYÉN IGAZSÁG

Az Ordass Lajos Baráti Kör negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 80. szám – 2008. TÉL

Szerkesztette a szerkesztőbizottság megbízásából id. Zászkaliczky Pál

A szerkesztőbizottság tagjai: Cserhátiné Szabó Izabella, Isó Dorottya, Iltzés János,

Jankovits Béla, Kovács László, Tubán József

Folyóiratunk honlapja: <http://olbkkerig.atw.hu>

Felelős kiadó: id. Zászkaliczky Pál (tel: 27-359-291)

Kiadóhivatal: 1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 2151 Fót, Ibolyás u. 3/A.

Csekkszám: Ordass Lajos Baráti Kör

Budapest – OTP XI. ker. 11711034-20081452

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém

Felelős vezető: Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng. szám: III./E1/20/1989

ÚJÉVI ÉNEK

1. Mit hirdet az új esztendő?
Ugyan mit hoz a jövőendő?
Mindnyájunkat emlékeztet,
Hogy Megváltónk megszületett.	5. Mennyei dicsőségében
Vigyáz ránk jó Atyánk ébren,
Hallja a vihar hárfáját,
Hallja szívünk sóhajtását.
2. Az új évnek minden napja
Boldogítón hírőül adja:
Azért jött el Isten Fia,
Hogy sebeinket gyógyítsa.	6. Kezében tartja sorsunkat,
Ismeri minden gondunkat.
Előle nincsen elrejtve
Tenger mélye, szemünk könnye.
3. Ne féljünk azért próbáktól,
Szerencse változásától,
Mert Urunk előttünk halad,
Nyomában fölragyog a nap.	7. Akármerre kell is mennünk,
Isten kezében életünk.
Őtőle függ minden javunk,
Akár élünk, akár halunk.
4. Változzék bármily hirtelen
Öröm, baj – ne rettegtesen.
Ha megrendül is a világ,
Nem veszítjük el szent Fiát.	8. Te vagy a mi örök napunk,
Azért Nálad megmaradunk,
Neked mondunk dicséretet,
Urunk, hintsd ránk kegyelmedet!

Az izlandi evangélikus egyház énekeskönyvének 491-ik számú éneke.

Szerzője: JOCHUMSSON MATTHIAS (1835-1920). Szegény családból származott. Gyermekkorában juhász volt, majd ifjúsága idején sokat hányódott a világban, Amerikában is. Egy ideig kereskedősegéd volt, majd tanulni kezdett, s csak huszonnyolc éves korában iratkozott be a Teológiai Főiskolába. Lapszerkesztő, teológiai doktor, Akureyri papja volt.

Az ének a „Mennyből jövök most hozzátok” és az „Uram Jézus fordulj hozzánk” dallamára énekelhető.

A fordítást Ordass Lajos készítette, s 1963-ban – második félreállításának idején – ezzel a fordítással köszöntötte barátait karácsony s újév küszöbén. Ezt tudva olvassuk el figyelmesen az éneket, de különösen a 6. versszakát!

ENNEK AZ ÉNEKNEK A KÖZLÉSÉVEL KÍVÁNUNK
MINDEN OLVASÓNKNAK,
ISTENTŐL GAZDAGON MEGÁLDOTT KARÁCSONYI ÜNNEPEKET
ÉS BÉKÉS, BOLDOG ÚJESZTENDŐT!

Ittész János

„Másként nem tehetett”¹

*A ti beszédeitekben az igen legyen igen,
a nem pedig nem,
ami pedig túlmegy ezen, az a gonosztól van.*
(Mt 5,37)

Emlékező Gyülekezet, emlékező Család!
Szeretett Testvéreim az Úr Jézus Krisztusban!

Ordass Lajos halála harmincadik évfordulója alkalmán nem elsősorban órá emlékezik az igehirdetés. Rá gondolunk – de Isten ígéjére figyelve keressük az egyház békés jelenét és biztató jövődjét. Nincs kétségem afelől, hogy így járunk el helyesen az évforduló alkalmából. Nincs kétségem afelől sem, hogy maga Ordass Lajos is elhárítaná az őt méltató, az őt trónra ültető szavakat. De az üdvözültek se regében is együtt örül velünk, hogyha hozzá hasonló módon hűségesek, Isten ígéje iránt engedelmesek és a kereszthordozásban testvérei tudunk lenni.

Jézus Urunk szava világos és egyértelmű: az egyház ügyét nem lehet hazugságokkal építeni. Az egyházat nem lehet féligazságokkal életben tartani. Az egyház ügyét csak a megbízható, hűséges tanúságtétel eszközével hajlandó megtartani az egyház Ura. Pedig a mi szívünk, szánk, közbeszédünk tele volt valótlanosságokkal, és tele volt féligazságokkal, amikor Ordass Lajosról és arról a küzdelemről beszéltünk, amit ő Jézus iránti engedelmes szolgálatával hűségesen folytatott. Az egyik ilyen féligazság – amikor az egyház útjának keresése közben egymásnak feszültek különféle elképzelések, filozófiák és ideológiák – így hangzott: miért gondoljátok, hogy Ordass útja helyes volt, hiszen biztos kudarcot jelentett egyházunk számára. És erre csak az lehet a tisztességes válasz: Ordass útját nem próbálta ki egész egyházunk! Nem volt lehetőség arra, hogy az Ordass tanúságtételében egyértelműen kimondott *igen* igen legyen, és a *nem* nem legyen. Terray László így emlékezik Ordass Lajosra sokak által jól ismert könyvében: *Az egyik legutolsó igehely, amelyet idézett utolsó prédikációjában 1958 nyarán, Jézus szava volt Máté evangéliumának 24. fejezetéből: "Aki mindvégig állhatatos marad, az üdvözüil." Mivel mindvégig állhatatos maradt, Krisztus tanújává lett a jelenkor számára. Megváltójától kapta szolgálatát. Őt nem tagadhatta meg. Inkább börtönbe ment, minthogy engedje, hogy kiviálláló hatalom rendelkezék Jézus Krisztus egyházának életével és szolgálatával. Másként nem tehetett.*

Igen, ez volt Ordass Lajos igenje és nemje. És most kérdezzük magunktól: Mi hogyan gondolkodtunk és gondolkodunk az egyház felől? Miben látjuk megmáradásának, szolgálatának biztosítékát? Nem kísért-e bennünket ma éppen úgy – bár más megfogalmazásban, de azonos módon – ugyanaz a logika, mint évtizedekkel ezelőtt, hogy beképzelt módon azt higgyük, mi vagyunk az egyház jövőjének leté-

¹ Az Ordass Lajos halála 30. évfordulója alkalmával 2008. aug. 17-én, sírjánál elhangzott igehirdetés szerkesztett szövege

teményesei? Mi biztosítjuk az egyház létét. Mi találjuk meg a *modus vivendi*-t. Mi találjuk meg a lehetőséget, hogy a kívülről és belülről támadó ellenséggel szemben védelméül legyünk Jézus Krisztus magyarországi evangélikus egyházának. Félek tőle, Testvéreim, ez a kísértés eleven, és olykor sikereket is elér közöttünk. Pedig Jézus Urunk azt mondja, beszédekben az igen legyen igen, a nem pedig nem. Vajon egyházunk így szólalt-e meg mindig az Úristen képviselőjében? Pedig ő egyértelműen kimondta teremtő szeretetével az életre az igent, és a halál kultúrájára a nemet. És akkor az egyház taktikázik, és a korszellellemmel elvtelen kompromisszumokat köt. Megmaradását és túlélését ezekkel a megalkuvásokkal véli biztosíthatónak. Így jutunk korai *lelki özvégységre*, ha a korszellellemmel házasodva elveszítjük a világos és egyértelmű szót. A teremtő Isten igent mond az életre, és nemet a pusztulásra. Mi lesz velünk, és mi lesz a világból, ha nem értjük meg, hogy csak az igen és nem egyértelmű, helyén való pontos kimondásával járunk annak az Istennek a követtségében, aki Ordass Lajosban jó példát adott nekünk?

Isten irgalmas szeretetével kimondja az igent a bűnbe esett emberre, és kimondja szent haragjával a nemet a bűnre. És mi mást sem teszünk, csak féligazságokat fecsegünk, a bűnt túlélési taktikának tartjuk – a magunkét mentegjük, a másokét kipellengérezzük. Vajon, szeretett Testvéreim, az Ordass Lajos által élénk adott példa nyomán nem kellene-e egyértelműbben és világosabban kijelentenünk, Isten nemet mond a bűnre, nem békül meg vele, nem taktikázik, halálos szeretetével önmagát vetette oda a bűn hatalma elé, hogy hangsúlyos, egyértelmű, világos és meghatározó legyen: nincs alku. A bűnbánó bűnöst vigasztaló igen azonban csak akkor szól, Isten szívéből forrásozva csak akkor vigasztal, ha az ember felismeri, megbánja és bevallja: ellened vétettem egyedül, Uram! Akkor hangzik a feloldozó, megbocsátó, megigazító ige.

Mindannyian tudjuk, miről van itt szó. Egyházunk nem ítélni akar, amikor történeti forrásokban keresi az egyértelműen kimondott igenek és nemek nyomait. Igen, reménykedünk abban, hogy a világ kétféle nyelvvel szemben, ügyeskedő taktikájával szemben, éppen azért, mert hisszük, hogy Isten irgalmas, és megbocsátó szeretete lehajol hozzánk. Ezért lehetséges letenni a múlt bűneit, és megoldani a nyugtalan szívét és lelkiismeretét szorító kötelekeket. Bárcsak megértenénk végre! Beszédekben legyen az igen igen, a nem pedig nem!

A megváltó Isten is kimondja a maga igenjét és nemjét, döbbenetes módon és az emberi értelem számára érthetetlenül. Ezért gyökerezett földbe az apostolok lába, amikor a feltámadott Jézussal találkoztak. Ő ugyanaz, aki meghalt a kereszten! Nem véletlen, hogy Ordass Lajos megfélemlítése, félreállítás, megszegényítése első szakasza után nem a bosszúállóról, nem az elégtételt vevőről, hanem a szívébe békességet adó Istenről tanúskodott. Ordass Lajosban olyan testvért adott egyházunknak, nekünk az Úristen, aki a mi gondjainkon nem segíthet, de akinek a példája segíthet bennünket arra, hogy megtaláljuk a helyes válaszokat. Helyesen kérdezzünk, és helyesen válaszoljunk! Taktikázás nélkül, Istenre figyelve mondjuk ki igenjeinket, és – ha kell – a nemet is. Mert Isten így jelöli ki egyházának az útját. Isten nem enged egéruat. A felvázolt feladatra és a kimondott kötelezettségre nézve Jézus Urunk szava keményen, határozottan szól: ami pedig túlmege ezen, a gonosztól van.

ORDASS LAJOS HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJA

Szeretett Testvéreim!

Ordass Lajost sokan kemény, hajlíthatatlan, csökönyös embernek gondolták. Meggyőződéseim – írásaiból, igehirdetéseiből úgy látom –, nem csökönyös és nem kemény volt, hanem ismerte ezt a jézusi szabályt: igen legyen az igen, a nem pedig nem, ami ezen felül van, a gonosztól van. S a gonosszal sem kicsit, sem nagyon, sem rövid, sem hosszú távon nem paktálhat le Jézus népe és a tanítvány. Ha megteszi, elvész. Ezen az órán itt is számot kell adnom arról az aggodalmamról, hogy nem ezért vagyunk-e máris ítélet alatt. Érezzük, hogy a legjobb törekvéseink is kudarcot szenvednek, és mintha a legjobb szándékok is visszájára fordulnának. Tartok tőle, Testvéreim, hogy kisebb-nagyobb alkuinkat, régi és új kompromisszumainkat ítéli meg az Úristen. Mert az ő szava egyértelmű és világos. Senki ne mondja, hogy nem tudja, mit akar az Isten! Mert kimondta a hármast és a hármast. Teremtőként igen az életre, és nem a pusztulás kultúrájára. Irgalmas atyaként igen a bűnösre, de nem a bűnre. S megváltó szeretetével igen az életre, és nem a halálra.

Hisszük, hogy ha igéjére figyelünk, és a tőle kapott példákon tájékozódunk, Isten megszán bennünket, és megvilágosítja értelmünket, elszánttá teszi engedelmisségünket, és aláztatossá hitünket. Hogy ki tudjuk mondani azt az igent, amit helyettünk más nem mondhat ki, és ki tudjuk mondani a nemet, amit helyettünk más nem mondhat ki. Talán rólunk is, egyházunkról is egyszer majd elmondható lesz, hogy másként nem tehetett. Mert felismertük és megismertük, hogy Isten kompromisszum nélküli szeretete minket megalkuvás nélküli engedelmisségre indít. Igen, bűneinkért van büntetés. De van Jézusért bűnbocsánat. Ez az irgalmas és igaz szó győzzön meg bennünket, hogy nemcsak Ordass Lajos lehetett Jézus Krisztus engedelmes eszköze, és nemcsak még néhányan, akik hozzá hasonló módon hajlíthatatlanul keresték az igenek és nemek világos beszédét. Velünk is megtörténhet a csoda, szolgálatunkat Jézus kezéből véve, nem tehetünk másként. Mert meggyőzte, megragadta, megmentette és megtartja életünket az Úr.

Ordass Lajos emléke legyen közöttünk áldott! Példája intő és figyelmeztető. Legyen útmutató arra az Úrra, aki az igent és nemet egyháza szájába adja, hogy eszerint éljünk és szóljunk, hogy az üdvösség igéjét hitelesen hirdethessük. Ámen.

Szeretettel jelentjük olvasóinknak,
hogy D. Ordass Lajos „*Útravaló*” c. áhítatos könyve
a Harmat Kiadó és az Ordass Lajos Baráti Kör
kiadásában újabb kiadásban megjelent.
Kapható és megrendelhető Budapesten a Huszár Gál,
valamint a Luther Kiadó könyvesboltokban.
Nagyobb mennyiség előzetes megállapodás szerint
fóti raktárunkból szállítható (Tel: 30-486-50-20).

Pröhle Gergely

Emlékezés D. Ordass Lajos püspökre
halálának 30. évfordulóján

Nagy Gáspár:
TÉKOZLÓK IMÁJA

I.

Eltévedtem Uram,
Annyi ártatlant küldtél körém
ERDŐNEK

Egyre csak susogtak zúgtak dicsőségedről
és beesteledett
és félnem kellett az ERDŐ templomában

pedig az ő méltóságuk és szívük
északi felén a lélek selymét akartam tapintani
de elforogtak a SZÁLFÁK

szinte hivalkodónak tűntek ártatlanságukkal
érintetlenségükkel
fényed korlátlan birtoklásával
ahová én nem is törekedtem

csak a bizonyosságot akartam látni
a mohazöld selymet
az ERDŐ megnyugtató homályát
s hallani a hangot hogy jófelé kószálok

tökéletes bizonytalanságokat
cipelve hátizsákomban
de mégis jófelé kegyelmedből
én a fülönfogott
ki madárcsőréből leejtett magból
fény nélkül is víz nélkül is
mindenféle jobb tájoló eszközök híján
itt vagyok árva cserjének

az örök hírnökök jelentést tesznek rólam
és pillantásod őrei is
valahogy érzem:
csak egyetlen szál gyufa kell az áthevült ERDŐNEK
és nekem is hogy lássalak

II.

És mostmár látlak is Uram
fogjuk a gyufalángra
vagy valami földöntúli mécsre

s ím az erdő szorongató homállyal
és az évgyűrűk ezüstlő abroncsával
fogja-sajogja át a fák szívét
mint lüktetésirányt ---
ebben a veszendő tartományban
hol bűnösök gombaként nőnek
és porladnak lábaid alatt

ha majd megjelenik fényedből
szakasztott nagy elliptikus fűrész
s felvijjog a fák halotti kórusa
ez is dicséretedre zeng hosszan

fülemnek mégis dicstelenül
ki hangodat kívántam csak
a szóló hangot az egyedülit csupán

de elvitettem minden hozzád nőző irányt
hiába a téli csillagképek
hiába a biztos zajok zörejek füttyök

ő választotta hogy megél a semmiből
és mégsem lesz eladható
vagy elandalítható gyökértelen fa
hernyókkal és más csúszómászókkal
sűrűn áttaposott televényen

hol úgy nő a hazugság történelmi mocska
mint Napod zuhanásakor az árnyék
a lélek ruhája szennyesen csapkolódik
mindig a szélirányt követve cinikus szürkeségben

ragyog bizony Uram a Te akaratod
már a kakasszó előtt
a SZÁLFÁK vert szögében

ORDASS LAJOS HALÁLÁNAK ÉVFORDULÓJA

Emlékező Gyülekezet, Kedves Testvérek!

Halálának 30. évfordulója alkalmából gyűltünk össze Ordass Lajos püspök sírjánál. Olyanok, akik ismerték személyesen, akik hallották igehirdetését, olyanok, akik többé vagy kevésbé osztoztak számkivetettségében, és olyanok is, akik – részben az ő biztatására – kisebb-nagyobb kompromisszumokkal megtalálták a modus vivendit a szocializmus éveit alatt. És itt vagyunk mi, 30-as, 40-es éveikben járó lelkészek és világiak, akik csak hírből ismerik Ordass Lajos legendás alakját. Nem lehet kétséges: mindnyájan együtt vagyunk, együtt kell legyünk Ordass püspökre emlékezve mi, XXI. századi magyar evangélikusok.

Két másik évforduló is ezekre a nyári napokra esik, hiszen 1948 augusztusában tartóztatják le először, majd 1958 nyarán mozdítják el végleg, ekkor hangzik el utolsó nyilvános igehirdetése, melyben Máté evangéliumából idézi Jézus szavait: „Aki mindvégig állhatatos marad, az üdvözülni fog.” (Mt 24,13) Az 1948-tól 1978-ig tartó életszakaszára úgy tekintünk, mint a hitben való megállás meghatározó és nagyszerű példájára, egy olyan emberi magatartásra, mely Ordass Lajost a hitvalló kereszténység legnagyobbjai közé emeli. Nem lehet kétséges: állhatatossága, következetessége mérce és állandó figyelmeztetés, Krisztusba vetett hite, ebből eredő ereje és békeessége mindnyájunk számára biztatás.

Korunk, a korszellem gyakran nem tud mit kezdeni az ilyen – Nagy Gáspár szavaival – szálfákkal. A szoborrá, emlékművé keményedő tettek, gesztusok, a rendszeres emlékezések mégoly nemes aktusai fontos emlékeztetők ugyan, de vajon a felidézett személyiségből eredő példa segít-e minket abban, hogy mindennapjainkban méltóképpen képviseljük, vigyük tovább az örökséget? Konkrétan: Ordass Lajos példájából tudjuk, hogy mit jelent a hitben való megállás a diktatúrában. De vajon mit jelent a hitben való megállás egy olyan világban, ahol a szabadság és persze olykor a szabadosság jegyében az Evangélium hirdetését már nem egy deklaráltan egyházellenes rezsim, hanem saját gyengeségünk, és az elvilágiasodó környezet megannyi kísértése korlátozza.

A XX. század sok kiváló igehirdetőt, tehetséges, okos teológust adott egyházunknak. Tegyük fel a teljesen történelmietlen kérdést: vajon mi lett volna, ha Magyarország azon szerencsés államok közé kerül, amelyekben a II. Világháborút követően polgári demokratikus viszonyok alakulnak ki? Ha egy bizánci típusú rendszer nem kényszeríti rá akarátát hazánkra, ha nem oszt meg közösségeket besúgókra és besúgóakra, kegyencekre és ellenállókra. Ha a mi egyházunk megannyi tehetséges tagja nem a világi hatalmakkal kapcsolatos taktikázásra fordítja idejét és erejét, hanem arra, amiért a szolgálatot valaha vállalta, az Evangélium hirdetésére. Valljuk be, lelkesítő gondolat, még akkor is, ha a különböző szociológiai vizsgálatokból tudjuk, hogy az elvilágiasodás mértéke a szabad Nyugaton és az egykori szocialista országokban furcsa módon közel azonos. Lehet, hogy akkor mi most nem állnánk itt, vagy nem azért állnánk itt, mert a hitben való megállásnak e heroikus módjára emlékeznénk egy abszurd rendszerben, hanem azért, mert az 1945-ben székfoglalóját tartó püspök következetesen megvalósítja azt, amiről beiktatási beszédében szólt.

Ordass Lajostól idézek: „Cegléden lelkésszé iktattak, később esperessé, majd Kelenföldön... De programot akkor sem adtam. Kivétel volt a püspöki székfoga-

lóm. 1945-ben abba a tévedésbe estem, hogy illik programot adni. Néha elolvasom. Szégyellem magam miatta. És nem érzem magamat egynek vele. Mit tudtam én 1945-ben, mit kell tennem egy romba dőlt haza romba dőlt egyházában? Mit tudtam én akkor, hogy mi következik? Akkor megtanultam: Isten napiparancsát kell teljesítenem. Megvallom: most sem tudok ennél többet. De arra igyekszem, hogy érzékeny lélekkel meghallgassam Isten napiparancsát, és amennyiben rajtam áll, teljesítsem is azt.”

Ordass Lajos 1945-ben, negyvenes éveinek derekán, sok tapasztalattal a háta mögött, egy konszolidációs időszakra készülve, alaposan átgondolta beiktatási beszédét. A program, amit akkor adott, megkapóan aktuális ma is. „Az egyház ige hirdetésének joga is, kötelessége is a határok átlépése” – írja, mintha csak az ideai Szélrózsa találkozó megnyitóján szólt volna a missziói munka mibenlétéről. A teológiai gondolkodás megújításának szükségességéről megfogalmazott gondolatai, vagy az egyházi iskolák egyháziasságának hiányáról leírtak bármely mostani egyházkormányzói programban helyet kaphatnának. Az egyház és állam viszonyáról szóló passzusok érvrendszerre is igen korszerű, hiszen a társadalmi hasznosság szempontjából közelít a kérdéshez. „Az államhatalomnak minden oka megvan arra” – írja – „hogy az egyház munkáját megbecsülésben részesítse. Nem tekintheti az egyházat az állami élet egyik könnyen elmellőzhető mellékszervének, vagy az állam munkája egyik elhanyagolható ágának. Isten az egyházra kovászt bízott. Ennek pedig az a hivatása, hogy az emberek egész közösségét átjárja. Az egyház az államhatalomnak önzetlen segítője lehet. Ezért megint csak saját érdekében cselekszik az államhatalom, ha utat nyit az egyháznak arra, hogy az evangéliumot minél szélesebb körben terjeszthesse.” Mintha csak olvasta volna Ordass püspök a legújabb vizsgálatok eredményeit a közösséghez tartozó vallásos emberek magatartásformáiról az ezredforduló Magyarországon. Egyházi viszonyainkról szólva pedig – ahogy írja – „a természetek különbözősége, az életszemléletben kifejezésre jutó eltérések, az összeütközésekre alkalmas helyzetekben való vigyázatlanság, a másik előbbre jutásán érzett irigység, az el nem intézett ellentétek vagy gyanúsítások, sebzett hiúság és ki tudná elsorolni az egész légiót?! Mindez előidézhetheti az egymás iránti bizalom hiányát.”

Ugye ismerős mindez, kedves Testvérek?

Szomorú, hogy nem tudhatjuk meg, Ordass Lajos miként igyekezett volna elősegíteni az általa – s általunk – felsorolt problémák megoldását. Szomorú, hogy a várt konszolidáció helyett a bizonytalanság biztos jeleként a „napi parancsok” ideje jött el, s a nagy tapasztalatú, koncepciózus szerzőnek még szégyenkeznie is kellett a programadás miatt. S noha napjainkban is sok a kiszámíthatatlanság, azt gondolom, hogy mindennapjainkban nem elsősorban a „napi parancsra” figyelő, hanem programadó főpásztor lehet segítségünkre, akinek gondolatai – ha nem is tudta megvalósítani őket - éppen az egyházáért később viselt áldozat által válnak még hitelesebbé, magasztosabbá. És persze ott áll előttünk a hartai, mezőberényi, ceglédi és kelenföldi lelkész példája, aki nehéz időkben tudta felpezsdíteni gyülekezeteinek életét, miközben tudományos munkát, egyházdiplomáciai tevékenységet is folytatott.

Kedves Testvérek!

Fontos az egyháznak, mindnyájunknak, hogy a múltat megismerjük. Erről sok szó esett a megkezdett tényfeltárás kapcsán, ami – fájdalom – sok ellentétet, keserűséget is szült. Az egyházi közelmúlt megismerése nem lehet sem az alaptalan vádaskodás, sem a fölösleges heroizálás melegágya, ugyanakkor a történetek körültekintő felkutatása, nyilvánosságra hozatala nélkül minden megemlékezés veszítene hiteléből. Köszönettel tartozunk mindazoknak, akik az elmúlt 30 évben ápolták Ordass Lajos emlékét. Szeretettel és tisztelettel emlékezünk azokra, akik közülük ma már nincsenek velünk, elsősorban is a közel egy éve elhunyt Ittész Gábor testvérünkre.

Ordass püspök sírjánál megállva, 45 évvel ezelőtt elhunyt, szintén meghurcolt elnöktársára, Radvánszky Albertra is gondolva, az Országos Egyház nevében is tisztelettel hajtom meg fejemet.

Emlékük legyen áldott!

Kertész Eszter

Sanctus helyett

porszem a földgolyót
moszat az óceánt
muslica a föld levegőburkát
nem merlek magasztalni

csak elvackolnék – kicsi porszem –
szakállad szálai közt
mosolyod közelében
(tudom, hogy nincs szakállad)

ráragadnék – ezüst halpéznz –
feltámadt fiad kiskörmére
mielőtt a halat osztja

nem én uram
csak ez a szavak nélküli
vackolódás magasztal téged

Phillip Nicolai

(1556-1608)

2008. október 26-án volt Phillip Nicolai halálának 400 éves évfordulója. De ki is volt Nicolai, a Luther utáni második generáció jelentős képviselője?

Általánosságban azt tudjuk róla, hogy két igen kedvelt énekünk „Wachet auf, ruft uns die Stimme” – Harsány szó kiált az éjbe (EÉ 493) és „Wie schön leuchtet der Morgenstern” – Szép, fényes Hajnalcsillagom (EÉ 361) szerzője. Ezeket a verseket dallamukkal együtt a „Örökélet örömeinek tükrében”¹ című saját kötetében jelentette meg, mely a vesztfáliai Unnában egy pestisjárvány idején keletkezett.

Mit tudunk még Nicolai-ról? Életének állomásai segítik a lelkész és énekszerző jobb megismerését.

1556. augusztus 10-én született a vesztfáliai Mengerlinghausenben, lutheránus lelkész gyermekeként. 1567-ben élte át először a pestis tombolását. Erre az időre estek tanulóévei. Tanulmányaihoz szabad helyet keresett Vesztfáliában, Hessen tartományban és Alsó-Szászországban. 1575-ben érkezett Erfurtba, ahol egyetlen lutheránus teológuson kívül a város katolikus volt. Nicolai-nak saját magának kellett megkeresnie a kenyerét, s ennek egyik módja alkalmi költemények készítése volt. 1576-ban a szülői házban találjuk, ahonnan édesanyja és testvére halála után Wittenbergbe ment tanulni. Első jelentős teológiai felismerése ekkor a Dél-Németországból származó, Krisztus mindenütt jelenvalóságát hirdető tanítás², mely a lutheri teológiának akkor a kálvinizmussal szembeni legfontosabb kérdése volt. 1579-ben, testvérével, Jeremiással Volkhardinghausen kolostorában élt és tanított, s itt folytatta tovább tanulmányait is. 1583-ban lelkész lesz Herdeckeben, Vesztfáliában, ahol sikertelen kísérletet tett egy lutheránus gyülekezet alapítására. 1586-ban spanyol csapatok támadták meg a várost, s Nicolai-nak, mint protestáns lelkésznek, távoznia kellett. Kölnbe ment, ahol egy titkos lutheránus gyülekezetet gondozott. Itt, Kölnben kezdődött az a harca, amit a kálvinista felekezet³ ellen vívott, s mely aztán több részletben ugyan, de mindhalálíg elkísérte. Nicolai fő témája az úrvacsora kérdése volt, az, hogy a kálvinisták az úrvacsorán a híveknek kiosztott kenyérben és borban nem ismerik el Jézus Krisztus valóságos jelenlétét.

1587-ben Waldeck grófságba kerül, ahol az özvegy grófnő, Margaretha segítségével lelkészi állást kapott Nieder-Wildungenben, annak ellenére, hogy a Hessen-Kassel-i örgróf, aki igényt tartott a Waldeck feletti legfelsőbb uralkodásra is, ezt nem támogatta. Bár Nicolai Waldeckben is folytatta hitvitáit, udvari prédikátor és a fiatal gróf Wilhelm Ernst házitanítója lett.

Waldecki évei alatt Marburgban megkísérelte Nicolai a doktori cím elnyerését. Értekezésének címe: „A két legkiemelkedőbb Antikrisztus, Mohammed és a pápa”⁴ címen, amit nem fogadtak el. 1594-ben, Wittenbergben egy másik értekezéssel

¹ „Freudenspiegel des ewigen Lebens”

² az ún. Ubiquitätslehre

³ „secta Calviniana”

⁴ „Die zwei besondersten Antichristen, Mohammed und der Papst”

nyerte el a címet. Ebben az időszakban más teológiai vitákat is folytatott, melyek nyomán szélesebb körben is ismertté vált neve.

1596-ben Unnába hívják, ahol 1597-ben igen súlyos pestisjárvány tört ki. A legnehezebb hetekben az sem volt ritka, hogy napi 30 embert kellett temetnie. Ekkor keletkezett az „Örökélet örömének tükrében” című lelkigondozói írása, vigasztalással a halálélménnyel oly igen sújtott gyülekezet számára. A két híres ének a költészet és a zene eszközeivel mondja el, erősíti meg a kötet mondanivalóját. 1598-ban újabb spanyol csapatok érkeztek Vesztfáliába, s ekkor Nicolai újra menekülésre kényszerült, de csak kis időre hagyta el Unnát. 1599-es visszatérése után 1600-ban megnősült, egyik kollégájának megözvegyült feleségét vette el. 1601-ben a hamburgi fő templom a Katharinenkirche első lelkésze lett. Nicolai készített még teológiai iratokat, de ekkor már kétségtelenül vesztett harcosságából. 1604-ben prédikációs munkája mellett - melyekből több fenn is maradt - újra előtérbe került életében a lelkigondozás, szintén egy pestishullám kapcsán. Philipp Nicolai 1608-ban, 52 éves korában hunyt el, s templomában helyezték örök nyugalomra.

Nicolai halála után, szolgatársa és barátja, Georg Dedeken, nyomtatásban jelentette meg műveit, részben hagyatékából az addig még meg nem jelentettek, részben új kiadásban az addig már megjelenteket. A közel 4000 (!) oldal fele német, fele pedig latin nyelven íródott. Írásainak nagy része foglalkozott a kálvinisták elleni hitvitákkal. Nicolai szigorúan kritizált és elszántan harcolt a kálvinizmus ellen. Hogy ezekben az írásokban Nicolai kemény, gúnyos, sőt sokszor túlzottan sértő kifejezéseket használ, azt az adott kor ismeretében kell vizsgálnunk. A másik oldal is hasonló eszközökkel élt, s maga Luther, Nicolai példaképe a pápa és a zsidók ellen ugyancsak kihívó kifejezéseket használt. Ma csak beleérezni tudunk a korabeli vitákba, s ezeket Nicolai Krisztus iránti feltétlen szeretetének szemüvegén át kell tekintenünk. Írásait teológiai szempontból fontos kordokumentumként kell olvasnunk.

Maradandó értéket képvisel azonban a „Freudenspiegel” és a hozzá kapcsolódó két vers és dallam. A kötet harmadik dallama semmiben sem emelkedik ki a kor átlagos dallamai közül, a negyedik viszont nem Philipp, hanem Jeremias Nicolai műve. Az általunk is ismert két ének hamar ismertté vált, s 1600 után szinte megszámlálhatatlan feldolgozásuk jelent meg, orgonára, énekkarra, és egyéb hangszerekre.

A „Freudenspiegel”-ben a Szép, fényes Hajnalcsillagom ének a következő feliratot viseli: „A hívő lélek lelki menyasszony-éneke Jézus Krisztusról, a mennyei vőlegényről Dávid 45. számú zsoltára alapján.”⁵ Ezzel Nicolai pontosan kijelölte az ének helyét: a barokk misztika legerőteljesebb kifejeződése ez, mely a nyelv eszközeivel először ebben a versben jelenik meg.

Paul Althaus teológus 1927-ben megjelent írása nyomán⁶ foglaljuk össze a következőt: a 16. század közepe óta épült be a szubjektív elem az evangélikus egyház irodalmába. Megjelent és egyre szélesebb körben terjedt az addig ismeretlen Krisztus-misztika, s a misztikus lény és a földi ember között nyelvileg és érzelmileg burjánzó párbeszéd alakult ki. Talán nem szorul magyarázatra, hogy a kialakuló új műfaj nem közvetlen és szerves folyománya az addig élő evangélikus imádságos

⁵ „Ein geistlich Brautlied der gläubigen Seelen von Jesu Christo ihrem himmlischen Bräutigam: gestellt über den 45. Psalm des Propheten Davids.”

⁶ Paul Althaus: Forschungen zur evangelischen Gebetsliteratur, Gütersloh, 1927. 60. kk. old.

és irodalmi hagyománynak. Létrejöttében sokkal inkább külső hatás érzékelhető: az augustinusi- bernáti középkori misztika feléledése.

Hogyan történt ez? A reformáció századának utolsó harmada kegyességi válságot hozott. Ez a válság a Luther utáni harmadik generáció válsága volt. Számukra a reformátorok mély vallási élménye és teológiai felismerése már nem személyes küzdelemmel és személyesen megharcolt igazságokkal függött össze. Számukra a reformáció kinyilatkoztatásai már kész, és ezáltal egyértelműen tisztelni való tények voltak. A protestantizmus alapjait már nem kérdőjelezte meg senki, ugyanakkor bizonytalan volt, hogyan és mi módon lehet az egyház által hirdetett igazságokat a hívekhez eljuttatni, s az igazságok hogyan válhatnak a hívő emberek saját belső igazságává. A teológia „orthodox”-á vált, az igaz tanítás művészetévé, amit állandó formájában generációról generációra lehet örökíteni. Ugyanakkor a teológia és a kegyesség elvált egymástól; s megszületett az igény a személyes imádságos élet iránt. Az üdvösség és a hozzá vezető út objektív megjelenítése semmilyen módon nem volt elég a hívő lelkek számára, ők sokkal inkább a személyes befogadást igényelték. Így vált az imádságoskönyv a protestáns hívek számára lelki olvasmányá, s kifejlődött az „igaz kegyesség” iránti érzékenység. A kegyes ember be akart kapcsolódni a teljes keresztyénység imádkozóinak kórusába, ezért az ekkor kialakuló protestáns imairodalom – hasonlóan a katolikushoz – a keresztyén misztikához csatlakozott.

Ennek az új kegyességnek az alapjait tette le Nicolai 1599-ben, kis kötetével. Az Unnában megélt pestishullám Nicolait az örökélet kérdései felé fordították. Számára az örökélet nem valami időn és téren kívüli dolog volt, hanem már ebben a földi világban megtapasztalható isteni szeretet az ige által. Mivel Isten nem más, mint a végtelen és végzetlen szeretet, az örökélet sem más, mint az isteni szeretet és földi viszonzásának igaz megnyilvánulása Isten és ember között.

A „Morgenstern” – Hajnalcsillag ének teljes mondanivalója már az első versben megfogalmazódik: „Mein König und mein Bräutigam” – Királyom és vőlegényem (Ez a sor a magyar fordításban ma nem szerepel, a Keresztyén Énekeskönyv: Hű pásztor, örök királyomnak fordítja – a ford.) A megfogalmazás döntő fontosságú. A König - király a 45. zsoltárból származik: a Bräutigam – vőlegény az Énekek Énekéből. A szenvedélyes szeretet/szerelem, ami az Énekek Énekében és a középkori Minne-líra nyelvén jelenik meg, nem oldja fel a távolságot az Úr és a Király között. A túlradó öröm, amit az ének kifejez, azt a felismerést mutatja, hogy az Apokalipszis szavai szerinti A és Ω , az „alfa és az ómega”, a kezdet és a vég, a teremtő és beteljesítő Isten önmagát adja az emberekért, s így Ő az emberiség számára „Schatz” – Kincs. A szeretetteljes találkozást azonban nem úgy kell érteni, hogy nincs távolság, vagy eltűnik a feszültség az örök Atya és a bűnös emberek között. Sokkal inkább Isten az emberek felé fordul, határtalan szeretetének csodája kerül kifejezésre. Ha tovább vizsgáljuk az éneket, láthatjuk, egyetlen sora sincs, amely nem a zsoltárra és az Énekek Énekére épít.

Nicolai nyelve nem volt mindenki számára könnyen érthető: latin kifejezéseket, távoli bibliai összefüggéseket használt, így nem csoda, hogy énekei - bár hamar elterjedtek, s nagy népszerűségnek örvendtek - már az első énekeskönyvekbe is sokszor szövegmódosítással kerültek be. A szövegmódosítás az évtizedek múltával egyre gyakoribbá vált. A 18. században Klopstock adta ki énekeskönyvét, „javított” szövegekkel, amin aztán mások másként még tovább módosítottak. A módosítások

nem csak a nyelvezetet érintették, hanem a teológiai mondanivalót is, amit mindig az adott kor ízléséhez igazítottak. Így érkezünk el az „Evangelisches Gesangbuch, 1994” kiadásához, amely visszaállította az eredeti szöveget.

Nicolai másik éneke, a „Wachet auf” – Harsány szó esetében ugyanezt az utat járhatjuk be. A „Freudenspiegel” felirata: „Egy másik ének, az okos szűzek éjféle hangja, akik a mennyei vőlegényre várnak, Máté 25.”⁷

Mindkét énekünk dallama korábbi mintákhoz nyúl. A „Wachet auf” – Harsány szó Hans Sachs (1513) „Silberweise”⁸ dallamára épít, ugyanúgy mint Luther „Ein feste Burg” – Erős vár a mi Istenünk dallama. Nicolai két éneke és Luther éneke több hasonlóságot is mutat, de ez ebben a korban más dallamok esetében is gyakran megtalálható. Ez a terület – Luther énekeitől eltekintve – még szinte feldolgozatlan!

A „Wie schön leuchtet der Morgenstern” – Szép, fényes Hajnalcsillagom mintája strasbourgzi zoltár ének dallama. Bár Nicolai kapcsolatba került strasbourgzi dallamokkal, ebben az esetben még sok a megválaszolatlan, nyitott kérdés.

Ezek a kapcsolatok azonban nem vonnak le semmit Nicolai dallamainak nagyszerűségéből, még akkor sem, ha dallamszerzősége nem teljes biztonsággal bizonyítható. Nicolai zenei nevelést „csak” a gimnáziumban kapott, s egyéb zenei tevékenységéről nincs adatunk. Mindkét dallam teljes és tökéletes művészi alkotás.

Magyarországi gyakorlatba mindkét ének a 18. század elején került, a „Zengedező Mennyei Kar” énekeskönyvbe való felvétellel. Az adatok különbözősége miatt nem tudjuk teljes biztonsággal, hogy ki fordította magyarra az énekeket, s melyik szöveg alapján. A 18-19. század fordulóján a német nyelvű gyülekezetek énekeskönyvének szövege számíthatott kiindulási pontnak, az eredetitől sokszor eltérő módosításokkal.

Míg a Keresztyén Énekeskönyv (1911) „Vigyázzatok azt kiáltják” énekénél Sántha Károly a fordító, addig az Evangélikus Énekeskönyv-ben Nicolai énekeinél Scholz László nevét találjuk.

A „Wie schön leuchtet der Morgenstern” – Szép, fényes Hajnalcsillagom esetében Dóka Zoltán a fordító, s az Evangélikus Énekeskönyvben az eredeti 7 versszak helyett csak 4 szerepel. Korábban (Keresztyén Énekeskönyv) „Tündöklő hajnali csillag” volt a szöveg kezdete, Zábrák Dénes fordításában, az eredeti 7 versszakkal. Hogy az Evangélikus Énekeskönyv miért hagyott el 3 versszakot, az számomra nem ismeretes.

Mind a korábbi, mind a későbbi fordítások – hasonlóan a német gyakorlathoz – sokszor szinte semmilyen kapcsolatot sem mutatnak egymással. Hogy közülük melyik áll az eredeti – majdnem kizárólag bibliai részleteket használó – nyelvezet-höz a legközelebb, nehéz eldönteni.

A 18 – 19. századra jellemző ünnepélyesen lassú, ritmusokat kiegyenlítő korál éneklés természetesen a Nicolai dallamokat is érintette, s minden bizonnyal levont szépségükből. Éppen ezért örülünk az eredeti ritmus visszaállításának.

Egy azonban bizonyos: Nicolai énekei, szövegeikkel és dallamaikkal együtt a legszebb és a legértékesebb énekeink közé tartoznak.

(ford.: Kinczler Zsuzsanna)

⁷ „Ein anderes, von der Stimm zu Mitternacht und von der klugen Jungfrauen, die ihrem himmlischen Brätigam begegnen, Matth. 25.

⁸ A „Silberweise” – „Ezüstdallam”. Hans Sachs (1494-1576) mesterdalnok 14 eredeti költeményének egyike. Eredetileg Mária-antifona, amit a protestánsok Krisztusról szóló imádságá alakítottak.

Dr. Boleratzky Lóránd

Az evangélikus egyház demokratikus felépítése

Ahhoz, hogy az evangélikus egyház demokratikus felépítését bemutathassuk, célszerűnek látszik, hogy előbb ennek ellenkezőjével: a diktatórikus egyházzszervezettel megismerkedjünk, úgy amint az 1948-tól közel fél évszázadig életünk része volt.

Az evangélikus egyház még 1946-ban a törvényesség alapján állt. Ordass Lajos az 1946 évi püspöki beiktatásán azt mondta, hogy „az evangéliumból merített fel-fogásom szerint a jogrend Jézus Krisztus evangéliuma után a nép közösségének legdrágább kincse. Az egyház őrizze meg az állammal szemben szabadságát mindig olyan mértékben, hogy a nép sorsfordító nehéz óráiban is lehessen az egyház az állam lelkiismerete és az evangélium alkut nem ismerő szolgája.”¹

Az evangélikus egyház elleni durva támadások Szabó József Balassagyarmaton 1948 március 18-án történt püspöki beiktatása alkalmával kezdődtek. Mihályfi Ernő kabinetirodai főnök Radvánszky Albert országos felügyelő valamint Tomcsányi Vilmos Pál, Purgly Lajos és Vladár Gábor kerületi felügyelők lemondását és ezzel az egyház kormányzatának úgymond „demokratizálódását” követelte.² Ordass Lajos visszautasította az egyház belügyeibe történt illetéktelen beavatkozást, hangsúlyozva, hogy demokratikus egyházi alkotmányunk minden fontosabb egyházi tisztség betöltését a hívek szavazatának tartja fenn, így tehát Mihályfi támadása jogtalan.

Az egyház elleni támadás betetőzése az egyházi iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvény elfogadása volt, amely Ordass Lajos igen határozott tiltakozása miatt az ő letartóztatásához, végül pedig koncepciók perben törvénytelen elítéléséhez vezetett.³

Az 1951. évi I. törvénnyel megszületett Állami Egyházügyi Hivatal kezdetben az egyházak totális megszüntetését tűzte ki maga elé. Amikor azonban belátták, hogy ez nem lehetséges, totális ellenőrzésre került sor, mely az 1957. évi 22. tvr. meghozatalával kulminált, amely szerint a főbb egyházi tisztségek betöltéséhez az állami szervek előzetes hozzájárulására volt szükség. Elmer István könyvéből tudjuk, hogy az 1958. évi ÁVH jelentés szerint az evangélikus egyház 30 kulcspozíciójából huszonnégybe került „lojális pap”.⁴

Az állami önkény az evangélikus egyház törvényhozására is rányomta bélyegét, így már az 1948. évi „egyezményre”, az 1952. és 1953. valamint az 1966. évi Egyházi Törvényekre azon felül, hogy a fontosabb egyházi tisztségek betöltésénél nem engedte érvényesülni a demokratikus választás szabályait.

¹ Ordass Lajos: Püspöki székfoglaló – Keresztyén Igazság 1995/27. 13.1.

² Vladár Gábor: Visszaemlékezéseim. Budapest, 1997. 318-319.1.

³ Boleratzky Lóránd: Magyar evangélikus egyházjog. II. Budapest, 1998. 40.1.

⁴ Elmer István: Börtönkereszt, Bp. 1994. 21.1. Politikatörténeti Intézet Fond 28822/1954 iratanyagát idézi.

Az állam és az evangélikus egyház között 1948. december 14-én aláírt egyezmény⁵ sem két egyenrangú fél megállapodása, hanem a reformátusokkal kötött megállapodás kikényszerített utánpótlása volt.

Az egyházi hivatalról és az egyház munkásairól, az egyház háztartásáról és az egyház szeretetszolgálatáról szóló 1953. évi három törvénycikk már az állami kívánságoknak megfelelően a négy egyházkerületet lecsökkenti kettőre, kialakítja a püspök lelkész-küldési jogát, bevezeti – jogorvoslati lehetőség nélkül – az egyházi közérdekből történő lelkészáthelyezés gyakorlatát, kiterjeszti a presbitériumok jogkörét a közgyűlések rovására, hogy csak a leglényegesebb változásokat említsük.

A szólásszabadság lehetősége a zsinatokon alig volt, ezeknek rövid ideig történő ülésézése miatt, nem beszélve a zsinatok nem éppen demokratikus összetételéről.

Különösen szembeűnő az 1966. évi Egyházi Törvények pongyola és a demokratikus elveket nyíltan sértő tartalma. A törvénykönyv preambulumban szereplő „Ünnepélyes nyilatkozat” szinte a kommunista rendszer melletti hűségnyilatkozatként értékelhető, hasonlóan az ennek támogatására szolgáló „diakóniai teológia” mint az egyedűl elfogadható teológiai irányzat.⁶

A demokratikus rend legszembeűnőbb megsértését jelenti annak az évszázados alapelvnek a felszámolása, mely szerint minden hatalom forrása az egyházközség. Elmaradt a paritás elvének a deklarálása, a panaszjog, az iskolafenntartási jog, a honvédségi, az intézeti, az egyesületi, az alapítványi jogintézmény, illetőleg a különböző lelkészi szolgálatok. Megszűnik a gyűlekezet kizárólagos lelkészválasztási joga; elűtérbe lép a püspök kinevezési és discretionális jogának korlátlan kiterjesztése, a szavazatok értékelésének új rendje, az országos felűgyelő jogkörének visszaszorítása; mindez az egyház szervezetének diktatórikus, centralizált irányban történő átalakítását szolgálta.⁷

Luther az egyházi szervezet helyességének próbájául csak annyit állított fel, hogy az ne álljon ellentétben a Szentírással, anélkül, hogy az általa megfogalmazott szervezési elveket a kizárólagosság bélyegével látta volna el. Egyoldalú azonban az a beállítás, mely szerint Luther csak a gyűlekezeti gondolatra, illetve a fejedelmi egyházkormányzatra korlátozta volna szervezeti elképzeléseit.⁸

Erősen vitatható, hogy evangélikus szempontból melyik kormányzati forma a legmegfelelőbb. Aristoteles még a „kevert kormányzati formát” tartja a legjobbnak, ahol a kormányzati formák ötvözéséről van szó. A demokráciát csak a XVII. században történt újjászűletésétől kezdtek jobban megismerni és elsősorban az amerikai demokrácia több, mint kétszáz éves története bizonyította igen szemléltetően, hogy a demokrácia eszméjének a republikánus és képviselői elvek alapján történő továbbgondolása a modern politika legfontosabb tényezőjévé vált.⁹ Az amerikai al-

⁵ Boleratzky Lőránd: Az állam és az evangélikus egyház közötti 1948. évi egyezmény. – Keresztyén Igazság OLBK Új folyam. 40. sz. 1998. Tél

⁶ Boleratzky Lőránd: Das neue Gesetzbuch der Ev.-Luth.Kirche Ungarns Zeitschrift für evang. Kirchenrecht. 1988.33. Band 53-66. 1.

⁷ Egyházi Törvények. – Magyarországi Evangélikus Egyház Törvénykönyve, Budapest, 1967.

⁸ Boleratzky Lőránd: Magyar evangélikus egyházjog. Budapest, 1998. 9.1.

⁹ Lánczi András: A XX. Század politikai filozófiája. Budapest, 2007. 179.1.

kormányban megtestesült demokratikus eszmerendszer mintha védelmet jelentett volna a történelem viszontagságaival szemben, felszámolta a kiszolgáltatottságot, jog és politikai biztonságot hozott, tervezhető jövőt, cselekvési szabadságot és politikai elnyomásmentességet teremtett.¹⁰ Mivel a demokrácia a közös jóra irányuló politikai berendezésként is értékelhető, ahol a közösség javának előmozdítása a polgárok erkölcsi erényein keresztül valósul meg, az egyházak is felfigyeltek a demokrácia szabadságot és egyenlőséget programjába állító törekvéseire, és az egyház szervezésénél is igyekeztek ezeket az elveket átültetni, amelyek a demokratikus alkotmányokban pontosan felsorolást nyertek.¹¹

Bibó megfogalmazása szerint a demokrácia a nép uralma, olyan politikai rendszer, ahol a nép vezetőit megválasztani és ellenőrizni tudja, sőt el is tudja kergetni. Ez felszabadulást jelent a politikai hatalmasságok lélektani nyomása alól. A népnak tudatában kell lennie annak, hogy a vezetők hatalma az ő beleegyezésükön nyugszik. Joga és kötelessége, hogy a maga fölött álló hatalmakat megvágassa és szükség esetén elkeresse.¹²

Bár a demokrácia „sok ember uralmát” jelenti, ez nem a sokak tényleges uralmára épül, hanem az uralom fogalmának, az uralom jelenségének a megszüntetésére irányul. A modern demokrácia erkölcsi követelménye az egyenlő emberi méltóság, melynek értelmében akár minden ember kinyilváníthatja, hogy az őt kormányzó szervekkel nincs megelégedve és ezért joga van ennek elmozdításában részt venni.¹³

A részvételi demokrácia a választásra jogosult lakosságnak a választásokon való minél nagyobb számban való részvételét kívánja. A részvételi, más szóval az erős demokráciát legmarkánsabban Benjamin Barber képviselte,¹⁴ aki szerint az erős demokrácia a részvételi demokrácia modern formája, amely az állampolgárok öngazgató közösségének az eszméjén alapul. Szerinte ezt a közösséget nem annyira az azonos érdekek, mint inkább a polgári nevelés tartja össze.

Bibó István klasszikus megfogalmazása szerint – bár ez egyházi vonatkozásban nem mindenben érvényes, – „Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, más fajúaktól ... az ellenséges propagandától, az ellenség ismeretlen gonosz szándékától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, amelyek az által válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük.”¹⁵ Ez a félelem általában azért jelentkezett, mert a demokrácia nem volt igazi, nem volt érett. Általában többen tartják magukat demokratának, mint akik valóban azok is.

Az amerikai demokrácia legalaposabb ismerője: Alexis de Toqueville szerint a demokrácia legnagyobb előnye, hogy olyan erőt, aktivitást áraszt, amely nélküle nem létezhet.¹⁶ A demokrácia paradoxona viszont abban van, hogy a többség akarata a döntő, ez akkor is érvényesül, ha a többségi akarat nem fedi az ésszerűséget,

¹⁰ Boros János: A demokrácia filozófiája. Pécs, 2000. 20. l.

¹¹ Kukorelli István: Alkotmánytan I. Budapest, 2007. 29-30. l.

¹² Bibó István: Összegyűjtött munkái I. Bern, 1981. 61-65. l.

¹³ Bibó István id. munka 2. kötet. Bern, 1982. 616-617. l.

¹⁴ Benjamin Barber: Strong Democracy, Berkely University Press, 1984. 117. l.

¹⁵ Bibó István id. munka I. kötet, Bern, 1981. 222. l.

¹⁶ Alexis de Toqueville: Az amerikai demokrácia, 1993. Budapest, 351-382. l.

az igazságosságot. A többség mindenhatósága fokozza a bizonytalanságot a törvényhozásban és a közigazgatásban. Utálatosnak és istentelennek tartja azt, hogy kormányzás dolgában egy nép többsége mindent megtehet. Van egy törvény: ez az igazságosság. Ez szab határt minden nép jogalkotásának; a többség zsarnoksága igazságtalanság a kisebbséggel, a demokrácia igazi lényegével. A teljhatalom rossz és veszélyes dolog.¹⁷ Luther szerint „a többségi elv nem elv, csak azt mondja ki, hogy két vízfej több, mint egy fő lángész”.

A demokrácia fenntartásánál az erkölcsnek igen fontos szerepe van. A visszaéléseket az erkölcs hatásának erősítésével, a jogrend maximális biztosításával, a jogszakság szerepének a növelésével lehet megakadályozni. Az egyháznak ezenfelül minden megosztottság közepette mindenki felé a nyitott szolgálat útját kell járnia Krisztus követségében. Demokratának lenni azt is jelenti, hogy vállalom a közösséget, a másokért való felelősséget.

Nem kétséges, hogy a demokrácia érvényesülése a gyakorlatban meglehetősen törekeny, ellentmondásokba kerülhet a fentiek szerint, de azért is, mert akadályozza az egyéni érdekek érvényesülését. Churchill fogalmazta meg¹⁸ az „understatement” stílusában, hogy a demokrácia a legrosszabb kormányforma, de a többi még ennél is rosszabb.

Az evangélikus egyházban érvényesülő demokratikus elvek – mutatis mutandis – nagyon közel állnak az állami életben kialakult elvekhez, sok esetben meg is egyeznek ezekkel.

A demokrácia két fontos megjelenési formája: a *közvetlen* demokrácia: amikor az állampolgárok közvetlenül vesznek részt a törvényhozásban, a közügyek vitelében, a *közvetett* vagy képviselői demokrácia esetében pedig a nép által választott képviselők által alkotják a törvényeket, illetve gyakorolják a közhatalmat.¹⁹

Az ideálisnak mondható demokratikus alkotmányok tartalmi összetevői:

Az önkormányzat (autonómia) széleskörű részvételt jelent a képviselői és közvetlen demokratikus intézmények működésében. Az önkormányzat a demokratikus rendszer egyik legerősebb oszlopa.

- I. Biztosítja a pluralizmus érvényesülését, azonban a kisebbség alapvető érdekeit is figyelembe veszi.
- II. A hatalmi ágakat szétválasztja és egyensúlyban tartja.
- III. A törvények uralmát és a jogállam eszméjét biztosítja.
- IV. Az egyenjogúság elvét szolgálja.
- V. Biztosítja az emberi jogokat.

I.

Az *önkormányzati jog* (autonómia) az önzagzatás lehetőségét jelenti, azt, hogy az egyház belső ügyeiben a hatályos törvények keretei között szabadon járhat el; az államhatalomtól függetlenül önálló döntési jog illeti meg. Az önkormányzat meglétének biztosítéka az állami törvényben szabályozott állami elismerés,²⁰ amely a belső ügyek körét meghatározza. Az önkormányzat az egyház évszázados joga, az egy-

¹⁷ Alexis de Toqueville id. munka 357-360. l.

¹⁸ Láncki András id. munka 180. l.

¹⁹ Kukorelli István id. m.175.l. tovább 30. l.

²⁰ 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról.

ház létének és demokratikus működésének legbiztosabb záloga. A közhatalom nem foszthatja meg az egyházakat attól a szereptől, amely a demokratikus rendben reájuk hárul, nevezetesen, hogy az önkormányzat a civil társadalom, s így az egyházaknak legfőbb szervezeti formája. Ha az államhatalom megszüntetné az egyházak önkormányzati jogát, megszűnne demokratikus állam lenni, diktatúrává alakulna át.

Az önkormányzatok a demokratikus fejlődés lehetőségének a hordozói. A demokratikus önkormányzatok az egyházi közösségek identitásának, tradícióinak megvalósítói, az érdekképviselet szervei és a helyi érdekek reprezentánsai. A demokratikus önkormányzati rendszer fontos eleme a hatalom tagozódásának; az autonómiának a törvényhozás, a közigazgatás és igazságszolgáltatás területén is érvényesülnie kell.²¹

Az önkormányzat magában foglalja a jogszabályalkotási jogot, a tisztségviselők szabad választásának jogát, különböző típusú iskolák felállításának jogát, az önálló bírászkodás jogát, a vagyoni ügyek intézésének a jogát, beleértve egyházi támogató-sok kivetésének a jogát, szociális intézmények fenntartásának a jogát, valamint az egyház működtetésével összhangban álló egyéb jogokat.²² Az önkormányzat hatalmas közösség-megtartó erejét mutatja az is, hogy Kossuth Lajos az evangélikus egyház önkormányzatát az állami önkormányzat kiépítésénél példaképnek tekintette.²³

Igazi demokrácia csak ott működhet hatásosan, ahol a választók is demokratikusan gondolkoznak. Azok, akik a diktatúra alatt úsztak az árral, vagy legalábbis lelki ellenállást nem tanúsítottak, aligha alkalmasak arra, hogy a demokrácia ügyét előbbre vigyék. Ezért óriási jelentősége van a *választásoknak*. Ha egyházi tisztségekre arra alkalmatlan embereket választanak, akkor akár holtvágányra kerülhet az egyház fejlődése. Eivind Berggrav nagyon éles szavakkal fogalmazta meg azokat az elvárásokat, melyeket a választóktól el lehet várni, hogy ők valóban „kovász, só, vagy akár veszélyes só” legyenek az egyházi választások során.²⁴

A magyar evangélikus egyházban az önkormányzati jog a *zsinat-presbiteri* rendszeren keresztül valósult meg, és első ízben az 1891-94. évi egyetemes zsinat által elfogadott Egyházi Alkotmányban nyert megfogalmazást.²⁵

A zsinat-presbiteri egyházkormányzati rendszer nemcsak alapvető normatív rendszert jelent, hanem az egyetemes felügyelőnek egyház élére állításával a hierarchikusan felépített katolicizmustól történő elkülönülést is jelentette.

Ez a rendszer három alapelve épül: Jelenti mindenekelőtt a „gyülekezeti elvet”, amely szerint minden egyházi hatalom forrása az egyházközösség. Ez az egyház demokratikus alkotmányának a fundamentuma. Az egyházközösség a hívek összességéből és a lelkészből áll, tehát a legszélesebb körű demokrácia érvényesül. A subsidiaritás elvénél fogva általában minden egyházi ügyben illetékes; csak akkor tartozik a döntés joga magasabb fokú egyházi hatóságra, ha ez gyülekezeti szinten nem oldható meg.

²¹ Kukorelli István id. m. 491-493. l.

²² Kukorelli István id. m. 499-500. l.

²³ Bolaretsky, Magyar Evangélikus Egyházjog, Bp. 1998. 91. l.

²⁴ „Seid nicht totes Fleisch im Gesellschaftkörper, nicht stumpfes Wählervich, sondern seid eifrige Teilnehmer an der Verantwortung aller Wohlwollenden, seid Sauerteig, seid Salz, auch sogar gefährliches Salz”. Otto Dibelius: Vom ewigen Recht, Berlin, 1950. 861.

²⁵ Egyházi Alkotmány 1891-94. I.15.§.

Jelenti az organikus felépítés elvét is, amely szerint az alap az egyházközség; több egyházközség egyházmegyét, az egyházmegyék egyházkerületeket, az egyházkerületek pedig országos egyházat alkotnak.

A rendszernek további általános jellemzője, hogy a döntésre hivatott szervek mindig *testületek*, egy személyt törvényhozói vagy bírói hatalom csak a kollégium tagjaként illet meg, kivéve a tanítói hatalmat. Az egyházi tisztséget betöltő személy tevékenysége sohasem uralom, hanem *mindig szolgálat*.

A rendszer lényege szerint mindegyik kollektív szerv presbiterekből áll; az egyház kormányzását és törvényhozását a presbiterekből álló zsinat, – vagy amint nálunk meghonosodott: a zsinat tagjai nemcsak presbiterek, – hanem más egyháztagok is lehetnek. A presbiteriumok mellett, amelyek ma már újra inkább előkészítő szerepet töltenek be – az egyházi hatalom teljessége az egyes önkormányzati fokozatokon a közgyűlésnél van, ahol a demokrácia teljességét jelentő jogelv maradéktalanul kiteljesedik.

Az 1993. évi XCII. törvény a közjogi testületek fogalma alá azokat a testületeket vonta, amelyek közfeladatok ellátásában vesznek részt. A jogi nyelv köztestületeknek nevezi ezeket az önkormányzatokat, amelyek közé az egyházak nem tartoznak, jóllehet az iskolák és szociális intézmények működtetésén keresztül közfeladatokat látnak el és a múltban közjogi testületek (Körperschaft des öffentlichen Rechts) voltak. Így a nagy történeti egyházak jelenleg nem élveznek kiemelt jogi státust.²⁶

II.

Az evangélikus egyház alkotmánya biztosítja a *pluralizmus* érvényesülését. Az egyházjogi hatalom az összes jogosult egyháztag közakarátán alapul. Ezért minden egyháztag, aki az egyházi törvényekben megfogalmazott feltételeknek megfelelően, jogosult a Magyarországi Evangélikus Egyház közéletében és kormányzásában részt venni. Az egyházi törvényekben megfogalmazott feltételek fennállása esetén minden egyházközségi tag egyházi tisztségre választó és választható.²⁷ Ez azt is jelenti, hogy a hatalom gyakorlásának törvényes keretek között kell történnie. A kizárólagos hatalomra törekvés alkotmányellenes és a joggal való visszaélésnek minősül. A jogszabályokban megállapított jogokat és kötelezéseket rendeltetésüknek megfelelően, azokkal összhangban kell gyakorolni.

Az egyházi törvények igen széles körben biztosítják a világiak részvételét az egyház kormányzásában. Természetes azonban, hogy egyházi tisztségre csak olyan feddhetetlen életű, egyházához hűséges egyházközségi tagot kell választani, aki a tisztségéhez szükséges egyéb feltételeknek megfelel. Felelősséggel tartoznak a reájuk bízott feladatok elvégzéséért és az anyagi javakért. A tisztségekre történt választás meghatározott időre szól.²⁸ A közgyűlési tagság nagykorúsághoz és az egyház fenntartásához való részvételhez van kötve és valamennyi egyházi tiszt-ségnél a keresztség és konfirmáció megtörténte is előfeltételként szerepel.

²⁶ Boleratzky Lóránd: Az egyházak, mint közjogi testületek. – Valóság 99/5., 76-83. l. – lásd Kukorelli István id.m. 491.l-t is.

²⁷ A Magyarországi Evangélikus Egyház Törvényei (1991-97.) I.12. §

²⁸ Egyházi törvények 13. §

III.

Az egyházon belüli demokratikus jogok érvényesülésének fontos biztosítéka a *hatalmi ágak szétválasztása*.²⁹ Az egyházi törvényhozás, az egyházkormányzás és a bírászkodás szétválasztását az a felismerés tette szükségessé, hogy a hatalmi ágaknak egy kézben való összpontosítása komoly kísértést jelenthet a visszaélésre.

Nemcsak Aristoteles Politikájában, vagy John Locke *Two Treatises on Government* című munkájában, hanem Montesquieu 1748-ban írt híressé vált *L'esprit des lois* – a törvények szelleméről – írt munkájában is szükségesnek tartotta a hatalmi ágak szétválasztását, mert csak ez véd meg a visszaélésektől. Csak a teljes szervezeti elkülönülés biztosítja a hatalmi ágak pártatlan működését, ezért tehát a szétválasztásnak garanciális értéke is van.³⁰

Az 1991-96. évi zsinat a hatalmi ágakat egymástól elválasztotta. Sajnos ez az állapot nem sokáig tartott, mert a következő zsinat 2005-ben az egyház törvényhozását és az országos közgyűlést összeolvasztotta, sőt az egyházmegyei bíróságot is megszüntette. Ez az összevonás különösen jogász körökben komoly aggodalmat váltott ki, hiszen indoklásként elfogadhatatlannak tűnik a financiálist szempontokra történő hivatkozás.³¹ Az ésszerű megoldás az lett volna, ha törvényhozó szerv és országos közgyűlés önállóságát meghagyják, és megszüntették volna a zsinat folyamatos jellegét.

Ma már ugyanis nyilvánvaló, hogy teljesen felesleges az un. „folyamatos zsinat” létezése, már azért is, mert az egyházban a jogviszonyok olyan gyorsan nem változnak, amelyek indokolnák a zsinat folyamatos működtetését, nem beszélve arról, hogy ez a törvények folytonos módosítására is készíthet.

IV.

A törvények uralma, a jogállamiság demokratikus eszméjét A.V. Dicey angol jogtudós 1916-ban fogalmazta meg³² a „rule of law” – jogrend – fogalmának megvilágításával. Ez alatt egyrészt azt értette, hogy a jog minden helyzetben felette áll bármilyen önkényes hatalomnak, másrészt a törvény előtti egyenlőség alól egyetlen tisztségviselő sem lehet kivétel, vagyis hogy az igazságosság alapvető elveit még a legmagasabb törvényhozó tekintély sem sértheti meg. Egyébként Dicey megállapítása nemcsak az angol, hanem a jogrendszerünkre is érvényes: „Nincs különbség alkotmányi és köztörvények között, vagyis a nem alapvető, nem alkotmányi és alkotmányi törvények között” mert mindegyik egyformán kötelező. Ezzel a megkülönböztetéssel nemcsak hogy leértékelődik a „köztörvények” csoportja, hanem a törvények elfogadásának kétharmados tételeivel a demokratikus rendszeren is csorba esik, nem beszélve arról, hogy a kormányzást rendkívül megnehezíti, mivel a törvényhozásban egy pártnak vagy csoportnak rendszerint nincs többsége. A református egyház törvényhozása igen okosan – szinte egyedüli magyar példaként – a zsinati törvényhozásnál nem vette át ezt a marxista örökséget.

²⁹ Egyházi törvények 17. §

³⁰ Szathmáry Béla: A magyarországi Ref. Egyház szervezetének kialakulása és jelenlegi működése különös tekintettel az egyházi bírászkodásra. Sárospatak, 2004. 238. l. elismeréssel szolt az elválasztásról.

³¹ Lásd Frenkl Róbert cikkét az Evangélikus Élet 2005. május 28.-i számában.

³² A.V. Dicey: Lectures introductory to the study of the law of the constitution. 8th. ed. 1915.

Kant szerint a modern joguralomnak mentesnek kell lenni minden szubjektívizmustól, az egyetemesség mind az erkölcs, mind a jog alapja, mert minden relativizáló törekvés a szubjektívizmusnak, illetve a kivételezésnek nyit utat.

Az egyházi törvényalkotásnál is érvényesülnie kell azoknak a szabályoknak, amelyek a törvények kihirdetésének szükségességéről, a törvények visszaható erejének tilalmáról, a törvények egyértelműségének hiányáról, a törvényben szabályozott kérdések megvalósíthatóságáról és végül az időtállóságáról, valamint a törvények és a végrehajtás közti összhang biztosításáról szólnak. Megfontolást érdemelnek ezek a szabályok, főleg a gyakori változtatásokkal kapcsolatosak, mert ez hiteltelenséghez vezethet.³³

V.

Az egyenjogúság elve a Magyarországi Evangélikus Egyházban a törvényhozásnál, kormányzásnál és bíraskodásnál a *paritás elvé*n keresztül érvényesül. Ez a lelkeszi és a nem lelkeszi elem egyenjogú befolyását jelenti, akárcsak az a törvény is, amelyik szerint az egyházi élet minden területén a nők a férfiakkal azonos jogokat élveznek.³⁴

A paritás elve, – mint erre a kérdés egyik szakavatott ismerője – Zsedényi Béla rámutatott – a protestáns egyházak alkotmányának egyik saroktétele, nem a külföldi példák kópiája, nem is az életre kényszerített alapelv, hanem a történeti fejlődés, lassú, fokozatos és logikus kikristályosodása.³⁵

A paritás elvének a rögzítésére a lelkeszi elem reformáció utáni túlsúlya miatt volt szükség, biztosítani kellett a lelkeszi és a világi elem egyensúlyát. Ennek másika indoka az egyetemes felügyelői intézmény rendszeresítése volt, amellyel a hierarchikus rendtől való látványos eltérést akarták igazolni. Természetesen a paritás elve sem jelent minden egyházkormányzati fokon teljes egyenlőséget a lelkeszi és a világi elem között, mert egyházközségi szinten ez mindössze az „ikerelnökségnél” áll fenn. A lelkészek viszonylatában tulajdonképpen csak 1972-től áll fenn az egyensúly, mert csak ettől kezdve került sor női lelkészek alkalmazására.³⁶

VI.

Az emberi jogokat első ízben az 1946. évi I. tc., a köztársasági törvény preambuluma kodifikálta „természetes és elidegeníthetetlen” jogként. Ezek a jogok a következők: a személyes szabadság joga, az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez való jog, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és az emberhez méltó élethez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.”

Az 1946. évi X. tc. az emberi alapjogok megsértését szigorúan büntetni rendelte öt évig terjedhető börtönnel. Ezeknek a jogoknak azonban az intézményes védel-

³³ Láncki András: A XX. Század politikai filozófiája, Budapest, 2007. 188. l.

³⁴ Egyházi Törvények 18. §

³⁵ Zsedényi Béla: Hierarchia és kyriarchia a magyarországi ág.hítv. evang. egyház fejlődésében. – Em-lékkönyv az Ágostai Hitvallás négyszáz éves ünnepére. Miskolc, 1933. 533. l.

³⁶ Bolaretsky: Magyar Evangélikus Egyházjog, Bp. 1998. 93-94. l.

mét, azaz a bíróságok jogvédelme alá helyezését azonban már nem rendelte el, így a gyakorlatban a büntetőjogi védelem csak „írott malaszt” maradt.³⁷

Az *egyházi és világi hatalom közti összefüggésről* az Ágostai Hitvallás XXVIII. fejezete ad eligazítást, amely szerint ezt a két hatalmi kört nem szabad összezavarni, „mert az egyházi hatalom megbízása az evangélium tanítására és a szentségek kiszolgáltatásáról szól.”³⁸ Az azonban az egyházra tartozik, hogy az egész politikai élet Isten igéjének a mércéje alá kerüljön.

Ezért aligha helyeselhető, hogy az egyházi törvényhozás, – ellentétben a református szabályozással – még mindig nem alkotott olyan törvényt, amely megtiltotta volna, hogy a lelkész egyidejű lelkészi szolgálatát és országgyűlési képviselői megbízatását is ellássa, mert a napi politikai életben való részvétel alkalmas arra, hogy gyülekezete tagjait megossa és ezzel egyházában megbotránkozást keltsen.

Az evangélikus egyháznak a demokratikus elveken felépülő rendszere nem kelthet aggodalmat az államhatalomban, mert az egyház tagjai egyszersmind az állam polgárai is, tehát mindkét hatalom ugyanazon kezekben van. Az egyházi önkormányzatnak azért is van nagy jelentősége, mert az államhatalom szervei is kötelesek az egyház belső jogszabályait tiszteletben tartani és azokat a bíróságoknak is alkalmazniuk kell.

Az egyházi iskolák berendezkedése mind a tanítói, mind a tanári, mind pedig a tanulókat érintő vonatkozásaiban megfelel a demokratikus elveknek, akárcsak az egyházi személyek és tisztségviselők választási módja, mert széleskörű pályázat útján történik az állások betöltése, ahol a közbizalom, az alkalmasság szempontjai érvényesülnek. Régi egyházi hagyomány, hogy a tanulók társadalmi osztályhelyzetre, vagyoni körülményekre tekintet nélkül nyernek felvételt az iskolákban, ahol bizonyos szociális érzék kialakulására kerülhet sor, melynek megnyilvánulása a kölcsönös megértés és türelem.

Az egyház szociális téren végzett szeretetmunkája, akárcsak társadalmi munkája is demokratikus alapon nyugszik, s az emberi méltóságnak magasabb fokú lelki-szellemi állapotába kívánja felemelni gondozottait a gyülekezet tagjainak együttes segítségével.

Fejtegetéseink során nyilvánvalóvá vált, hogy a demokrácia legteljesebb megnyilvánulása az egyház önkormányzatában teljesedik ki. Azonban meg kell azt is állapítanunk Vladár Gáborral,³⁹ a kiváló jogtudóssal egyezően, hogy „az önkormányzat ... csonka volna, alig különböznék valami magánjogi társaság, egyesület vagy részvénytársaság autonómiájától, ha nem járulna hozzá az a kiváltság, hogy az egyház igénybe veheti az állami hatóságok segédkezését.” A „*ius advocatiae*hez”, az állami segítségnyújtáshoz ragaszkodnunk kell, mert ez az államhatalom szempontjából is a legjobb megoldás az egyházzal fennálló viszony tekintetében.⁴⁰

³⁷ Mezey Barna: Magyar alkotmánytörténet. 4. átdolgozott kiadás, Budapest, 2002. 261. l.

³⁸ Pröhle Károly: Az Ágostai Hitvallás. Sopron, 1940. 70. l.

³⁹ Vladár Gábor: Az egyház feladatai. Kézirat é.n. 29-30. l.

⁴⁰ Boleratzky Lóránd: Az egyházi határozatok végrehajtásának problematikája . – Keresztény Igazság 2003/68. 1. szám 19. l.

Az 1990. évi IV. törvény a korábban érvényben levő *ius advocatiae*⁴¹ megszüntette, s mivel pedig az önkéntes végrehajtás nem mindig vezet eredményre, sokszor nem hajtható végre az evangélikus egyház által hozott határozat vagy bírói ítélet, minthogy az egyházjog zömmel *lex imperfecta*⁴². A katolikus egyházat általában a végrehajtás elmaradása nem érinti súlyosan, mivel az általa hozott határozatok kényszerrel történő végrehajtására rendszerint nincs is szükség, minthogy a végrehajtandó határozatok egészen más természetűek, mint a protestáns egyházaknál felmerülő határozatok.⁴³

Egyházi vonatkozásban kisebb jelentősége van az un. „*kúszó programnak*”, ez alatt a fogalom alatt az egyik egyházi vezetőnek szolgálati ciklusából a másikba áthúzódó programját értjük; a helyes álláspont az, hogy az egyházi vezető szolgálati ideje alatt lehetőleg ne kezdjen olyan újításba, amelyet nem tud befejezni, hanem utódjának szabad kezet biztosítson a cselekvésre. Természetesen kivételes eset mindig felmerülhet, így pld. nagyobb méretű építkezés vagy épület felújítás más ciklusra áthúzódhat.

Ennek az esztendőnek az őszén Sopronban a Luther Szövetség és a családtagok együtt ünnepelték Dr. Urbán Ernő néhai lelkész és jeles teológus születésének 100. évfordulóját. Dr. Urbán Ernőről a Keresztyén Igazság 2009. tavaszi számában szeretnénk megemlékezni.

*

Lapzártakor kaptuk a hírt, hogy az élet és halál Ura hazahívta az élők sorából *Sulyok Imre* testvérünket, a neves zeneszerzőt, zenetudóst, a kelenföldi templom hosszú évtizedekig szolgáló orgonaművész-kántorát, Baráti Körünk hűséges tagját életének 97-ik évében. Sulyok Imréről folyóiratunk tavaszi számában emlékezünk meg.

⁴¹ A „*ius advocatiae*” az államhatalom segítségnyújtását jelenti az egyházi törvények és határozatok végrehajtásánál. Ez régen azt jelentette, hogy az egyház ilyen határozatai közvetlen végrehajtható okiratok, tehát további peres eljárásra nincs szükség.

⁴² A „*lex imperfecta*” („gyenge jog”), a végrehajthatóság bizonytalanságát, nehézségét jelenti. A nemzeti jog is ebbe a kategóriába tartozik, mert a végrehajtásra nincs megfelelő szerve.

⁴³ *Codex Iuris Canonici* 1685. kánon. A katolikusoknak külön végrehajtást biztosító intézkedésre általában azért nincs szükség, mert más az egyházi szervezete, illetve az intézkedések ezt nem igénylik. (Pl. a házasság semmisségének az egyházi bíróság által történt kimondását nem kell külön végrehajtani.)

Iskola államosítás az evangélikus egyházban, 1948¹

Luther bibliafordítói munkássága határozott irányt adott a reformáció terjedése nyomán kialakuló protestáns szellemű iskolai oktatásnak. Szinte kötelező erővel hatott a születőben lévő evangélikus egyházra: az iskolákban a Szentírás szövegének anyanyelvű olvasását és így teljesebb megértését segítették, de a lutheri tanok megismertetését is felvállalták. Mindezt azonban egy sokkal tágabb érvényű küldetés tudatában és hitében: a Krisztustól kapott missziói parancs teljesítéseként.

Az evangélikus iskolák magyarországi története közel öt évszázados, szinte egyidős magával a reformáció magyarországi történetével. Az evangélikus gondolkodásban iskola és templom közel azonos hangsúlyt kapott. Ahol gyülekezett alakult, ott hamarosan iskola is épült. (A Budapest – Deák téri gimnázium és a templom vagy Győrött az Insula Lutherana intézmény-együttese csak egy-egy példája e máig élő szemléletnek.)

1948 e sok évszázados folyamat – egyházi részről nem önként vállalt – zárópontja. Ugyanakkor kezdete egy olyan négy évtizedes korszaknak, amelynek oktatáspolitikája kétes eredményeit ma érezzük igazán.

A 20. században az evangélikus egyház nem 1948-ban veszített először iskolákat. Hármasszoros gyökerű (magyar, szlovák, német) gyülekezetei, és az általuk fenntartott iskolák, internátusok az 1920-ban elcsatolt területeken is nagy számban helyezkedtek el. A trianoni határváltoztatás számos népiskolájától, nagy múltú közép- és felsőoktatási intézményétől fosztotta meg.²

Az 1948-as államosítás veszteségeinek tételes számbavétele 1949 tavaszára készült el: a hivatalos összesítés szerint 14 gimnáziumot ill. középfokú iskolát (kollégiumaival együtt), 353 nép- és 8 osztályos általános iskolát államosítottak, ez 834 evangélikus pedagógust érintett.³ (Más statisztika szerint 512 népiskolát, 10 középiskolát, 1 polgárit, 1 jogakadémiát, 3 tanítóképzőt és 13 internátust.)⁴

¹ A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány 2008. szeptember 3-i, *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948* c. konferenciáján elhangzott előadás bővített változata.

² A felsőházi képviselő 1926-os rendezését sérelemként megélt akkori evangélikus egyházvezetés feliratban hívta fel a figyelmet a magyarországi evangélikus egyházat ért veszteségekre: „a trianoni szerződés folytán mi szenvedtük majdnem a legnagyobb veszteséget, mi folytatjuk a legnehezebb küzdelmet egyházi, kulturális intézményeink... érdekében.” Ezekre hivatkozva kérte „nemcsak méltányos, de jogos igénye” szerint is az evangélikus vallású felsőházi tagok korábbi létszámának visszaállítását. I. Geduly Henrik tiszai kerületi püspök beadványa az egyetemes egyház képviselőtársaságának a miniszterelnöknek. Bp. 1925. március 27. *EOL EEI 285/1925*

³ A MEEgyházegyetem 1949. április 7-i közgyűlésének jkv-e *EOL Egyetemes kgy jkv-k 1933–1951*

⁴ Boleratzky 1991. 192. 91. sz. jegyzet. (A szerző nem adja meg a közölt adatok forrását.) A miskolci evangélikus jogakadémiát a 4105/1949. sz. kormányrendelet szüntette meg 1949. júniusban. Az eltérések egyik lehetséges magyarázata az, hogy az adatok csak a központi iskolákat tüntették fel vagy az azokhoz tartozó, nagy számú ún. kis iskolákat is. A statisztikai adatok további pontosításának lehetséges szempontjait l. Rózse 1997. 141. 104. sz. jegyzet

Az államosítás szomorú végjátéka, hogy az 1948-ban végül egyházi kezelésben meghagyott Deák téri leány- és fásori fiúgimnáziumot Dezséry László püspök 1952-ben felajánlotta az államnak átvételre.⁵ Ezzel a Fásori gimnázium 1989-es újra indulásáig az evangélikus egyháznak csaknem négy évtizeden keresztül egyetlen iskolája sem működött.

1948 az evangélikus egyház számára drámai események sorozata, számos veszteség és megalázó vereség, fájdalmas felismerés esztendeje. (Más szempontból ekkor lép elő egy új, feltörekvő egyházi vezető elit, amely hamar az akkor formálódó egyházpolitika élcsapatává válik.) Ez az esztendő a belső tisztázás ideje is egyben. Sok évszázados, jól működő iskolafenntartói, nevelői-tanítói gyakorlat után az egyháznak önmaga számára is választ kellett adnia arra az alapvető kérdésre: mit jelentenek számára az iskolái. Bár az államosítás lehetne csupán történeti kutatási terület, a szakmai feldolgozáson túl egyházi önvizsgálatra ma is szükségünk van. Mi az, amit az evangélikus egyház iskolái megőrzéséért tett? Megtett-e vajon mindent, élt-e minden lehetséges eszközzel?

Több éves előkészítés után 1948-ra a kormány mindenképpen el akarta érni az egyházak működését szabályozó (korlátozó) ún. egyezmények megkötését. Ebbe a folyamatba illeszkedett bele az egyházak elleni nyílt harc kezdeteként az iskolaállamosítás. A tét hatalmas volt: br. Radvánszky Albert evangélikus egyetemes felügyelő szavaival „az egyház több évszázados kulturális szolgálata.”⁶ Az evangélikus egyház esetében ugyanakkor az iskolaállamosítás és az egyezménykötés folyamata szorosan összefügg, ezért párhuzamosan vizsgálándó.

I.

A háború befejezésekor a többi egyház és „az ország romjai között ott heverték evangélikus egyházunk romjai is.”⁷ Oriási mértékű volt a kár az egyházi épületekben, iskolákban, felszerelésben, a gyülekezetek nagy része anyagilag ellehetetlenült, lelkész-, tanár- és tanítóihiány lépett fel. (A B-listázás az egyházi tanszemélyzetet különösen is sújtotta.)

Az evangélikus egyház számára számos segítség érkezett külföldről, de az egyházak támogatása a koalíciós időszak újjáépítési programjában is helyet kapott. Kettős céllal azonban: az intézmények működőképessége helyreállítása érdekében, még inkább a kormány barátságos, jóindulatú magatartása bizonyítására. A politikai indíttatású akció egyik leglátványosabb része volt az elpusztult harangok pótlása, és egyes templomok újjáépítése államköltségen. E segítség az evangélikus templomok közül elsősorban a súlyosan megrongálódott Deák téri templomra vonatkozott volna. Ordass Lajos, a budapesti székhelyű bányai kerületi püspök azonban, felmérve a veszteségeket, végül a még nagyobb anyagi károsodást szenvedett budavári gyülekezet templomának újjáépítéséhez kérte és kapta meg a kormány-támogatást.

⁵ A hivatalos közlést l. Tájékoztató az evangélikus gimnáziumokról. In *Evangélikus Élet*, 1952. július 27.

⁶ A MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli közgyűlésének jkv-e. 1. pont Az egyetemes felügyelő megnyitó beszéde. *EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951*

⁷ Ordass 1985. 168.

Hamar kiderült azonban, hogy a kormány részéről mindez csupán később igen könnyen politikai aprópénzre váltható propaganda-fogás. Bár az akció több esetben valóban segítséget jelentett az egyházi-iskolai élet újraindításához, népszerűsítő jellege kétségtelen. (Az egyes egyházközségeknek nyújtott újjáépítési munkák iratait jórészt az MKP Országos Propaganda Osztálya, a szervezési, agit-prop. osztály kezelte!)⁸

A napi sajtón keresztül minden, egyházaknak nyújtott segítség nagy nyilvánosságot kapott. Olyan tudatosan és jól felépített politikai „technika” volt tehát, amelyre később, szükség esetén, akár az iskolák államosításával kapcsolatban a közvélemény befolyásolására is hivatkozni lehetett. A katolikus egyházvezetés azonban e taktikát nagyon korán átlátta, és a felajánlott segítséget elutasította.⁹

Az evangélikus hozzáállás némileg eltért ettől. Ordass Lajos püspök saját korabeli feljegyzései szerint 1947-ben a lelki hangulatot – a mind sűrűbbé váló aggasztó jelenségek ellenére is – inkább a reménykedő várakozás jellemezte. Az egyház élete „nem a harcra való előkészület képét mutatta, hanem inkább a békés fejlődésre utalt.” Ekként tekinthette a püspök a háború alatt romossá vált csepeli templom esetét, amelynek újjáépítésében a munkáspártok dolgozói is részt vettek. Az ünnepségen, amelyen a kommunista országgyűlési képviselő is jelen volt és felszólalt, Ordass püspök nemcsak megköszönte a segítséget, hanem a templom megújítását az őszinte, fenntartás nélküli összefogás szép példájának is nevezte.¹⁰

A felekezeti iskolák létjogosultságának megkérdőjelezése és államosításuk előkészítése – mintegy főpróbája – a hatalom részéről azonban már 1947. márciusban megkezdődött, Ortutay Gyula, újonnan hivatalba lépő vallás- és közoktatásügyi miniszternek a fakultatív hitoktatás bevezetésére irányuló törvénytervezetével. Az egyházak heves ellenállása és közös fellépése miatt politikai oldalról az indítványt akkor visszavonták. Ordass 1947-re emlékezve egyenesen „megjavult felekezeti egyetértésről”, sőt „nagyfokú egységről” ír.¹¹

A végrehajtásra azonban 1948-ban kíméletlenül sor került. Az iskolaállamosítás folyamatának a hatalom igyekezett demokratikus színezetet adni. Egyrészt törvényi alapot kreálni: az MKP PB május 7-én határozatot hozott az államosításról szó-

⁸ *A Titkárság levelezése templomok újjáépítése, harangok beszerzése, egyházközségek támogatása ügyében. 1946. november – 1948. április. P.IL. 274/7. 245. ö. e.*

⁹ 1947. szeptemberben a homoki (Szolnok megye) plébános visszautasította a felajánlott új harangot, amelyet a helyi pártszervezet kért a Főtitkárságtól. Elutasító levelében a plébános egyházi főhatósága rendelkezésére hivatkozik, miszerint „harangajándékozás ügyében értesítem plébános urat, hogy mivel azt nem vallásos buzgóságból, hanem politikai propaganda céljából ajánlotta fel egy politikai párt, az ajándékot elfogadni semmilyen körülmények között nem szabad, annak felszentelésére, megáldására vagy egyházi használatára engedélyt nem adok.” Uo.

A harangpótlási akció propaganda jellegét támasztja alá Arányi miniszteri biztos Figyelmeztető Rákosinak az egyházközségeknél hiányzó (korábban elhurcolt) harangok tárgyában (1947. október 20.) c. irata is. Ebben kéri, hogy írják össze a hiányzó harangokat, „mert célkitűzésünk, hogy a demokráciában a centenáriumi ünnepségen ne legyen harang nélküli templom.” Uo.

¹⁰ Ordass püspök a csepeli munkások között. In *Új Harangszó*, Győr, 1947. november 23. és Ordass Lajos evangélikus püspök a munkáspártok és az egyházak együttműködéséről. In *Fogaskerek. A csepeli dolgozók lapja*. 1947. november 22. A cikkeket közli Ordass 1985. 235. Az *Új Harangszó* cikke megtalálható a Titkárság iratai között is! *Az evangélikus egyház tevékenységére vonatkozó iratok. 1947–1948. P.IL. 274/7. 256. ö. e.*

¹¹ Ordass 1985. 228.

ló törvényjavaslatról, amelyet a parlament június 16-án szótöbbséggel elfogadott.¹² Elvi megalapozásként pedig újabb propaganda hadjáratban a tanító- és tanártársadalmat, a pedagógus szakszervezetet, sőt a szülői munkaközösségeket is felhasználó országos kampányt indított annak igazolására, hogy az államosítást valójában az ország népe kéri és követeli.¹³ Az országos akcióban az egyes települések vezető szervei (nemzeti bizottságok, községi tanácsok, szmk-k stb.) állást foglaltak az államosítás kérdésében, és a felterjesztett határozatok – néhány kivételtől és tiltakozó „rendbontó” akciótól eltekintve – döntő többségében kérték, sőt követelték a felekezeti iskolák államosítását.

E látványos eredmény érdekében azonban a hatalom több eszközzel élt. A klerikális reakció megindított támadására hivatkozva a jegyzői karnak rendeletben előírta: „a jegyző uraknak éber figyelemmel kell őrizni minden megmozdulást, ami az iskolák államosítása ellen történik, ezen észleleteiket a rendőrséggel karöltve közösen megbeszélve minden nap jelenteni kell a járási főjegyzői hivatalba. ... Jegyző urak lépjenek érintkezésbe az egyházi körök vezetőivel, lelkészekkel, tudják meg azok állásfoglalását... Igyekezzenek elterelni a nép figyelmét az amúgy is nagyon kiélezett iskolaállamosítási témáról... Felügyelni kell arra, hogy az egyházi iskolák vagyontárgyai teljesen érintetlenül hagyassanak, és minden ingóság az iskolákban maradjon.” Az akció biztos sikere érdekében pedig „a nemzeti bizottságokkal, képviselőtestületekkel határozatot kell hozatni, mely szerint lehetőleg egyhangúlag állást foglalnak az államosítás mellett”¹⁴

II.

1948 a kommunista sajtó közismertté váló kifejezése szerint „a fordulat” (népnyelven „a ferdület”) éve: az 1848-as forradalom és szabadságharc centenáriumi éve, a kormányszinten hivatalosan meghirdetett „örségváltás” programéve, az ún. fekete (és egyéb megbélyegző jelzőkkel ellátott) egyházi reakció elleni nyílt harc kezdetének éve, és – a katolikus egyház kivételével – a magyarországi történelmi egyházakkal sikeresen kierőszakolt ún. egyezmények éve is.

Ordass püspök szerint a fordulatra való előkészületeket már az év elején érezni lehetett. Február folyamán többen – többségükben pedagógusok – felkeresték azzal a lelki teherrel, hogy értésükre adták: ha február 15-ig nem lépnek be a Kommunista Pártba, elveszítik állásukat.¹⁵

¹² Rónai Sándor, akkori kereskedelem- és szövetkezetügyi miniszter tervezete alapján lehetséges, hogy a Politikai Bizottságban 1948 tavaszán az iskolák ügyében még hangot kaphatott az államosításon kívül más megoldás is. Rónai előterjesztésében azt javasolja, hogy minden olyan településen, ahol felekezeti iskola működik, állami elemi iskolát kellene építeni, a meglévőket pedig átalakítással, modernizálással kellene a szülők előtt vonzóbbá tenni. Ha az állami iskolák minden szempontból különbek lennének a felekezetiéknél, azok fokozatos elsorvasztása végbe menne, így „anélkül, hogy törvényhozás útján kellene a kérdésbe beavatkoznunk, az iskolai neveléssel kapcsolatos elgondolásaink teljes mértékben érvényesülnének.” I. Rónai Sándor: *Tervezet a felekezeti iskolák megszüntetéséről*. 1948. április 12. P.IL 274/7, 265. ő. e.

¹³ A megyéenként csoportosított iratokat I. *Az egyházi iskolák államosításával kapcsolatos állásfoglalások, határozatok*. P.IL 274/7. 271–275. ő. e.

¹⁴ Jkv. a járási jegyzői értekezletről. Miskolc, 1948. június 9. P.IL 274/7. 274. ő. e. A rendeletben előírt napi jelentés egyik példája az ostffyasszonyfai helyettes körjegyzőtől származó helyzetjelentés Csöngé községről. Ebben részletes leírás olvasható a „Papok, tanítók magaviselete” címmel.

¹⁵ Ordass 1985. 242.

1948 kulcsesztendő az evangélikus egyház életében is. Egy szűk éven belül viharos gyorsasággal nagy horderejű változások történtek. Ezek elsősorban az egyházvezetésben lezajlott nagy kihatású személycserék voltak. Bár az egyház története nem azonos az egyházvezetők, püspökök életének történetével, e mozgás jól jelzi a mindinkább a hatalom szorításába kerülő egyház helyzetét.

Aszemélyi változások egy részének mondhatni természetes oka volt. (Kiöregedés, betegség, és az ezek következtében történt új püspökválasztások). Egyértelműen azonban még ezekről – Kapi Béla és Kuthy Dezső püspökök lemondásáról, nyugalomba vonulásáról – sem állítható, hogy bennük az erősödő politikai nyomásnak ne lett volna szerepe.

Másik része – Ordass Lajos püspök, br. Radvánszky Albert egyetemes felügyelő és Vargha Sándor egyetemes főtitkár letartóztatása, börtönbe zárása, ill. hat vezető világi tisztségviselő lemondása – már az államosítás törvénybe iktatása utáni időszakban, 1948. augusztus-szeptemberben történt. Ezek a kormány részéről tavasszal meghirdetett, és a nyár végére végére kormányoldalról mind erőszakosabban követelt „örösváltás” „eredményei”.¹⁶ A nyílt rendőri fenyegetés, megfélemlítés, és politikai nyomás következményei. A lemondássorozat drasztikusan érintette az evangélikus világi vezető tisztségviselői kart.¹⁷ A háttérben az állt, hogy e vezetők személye akadályozta az állam és az egyház között folyó tárgyalások és a meg egyezés menetét, így az nem a kormány elképzelései szerinti ütemben haladt.¹⁸

Az akkori 4 evangélikus egyházkerületből (bányai, dunántúli, tiszai, dunán-inneni) háromnak ebben az évben új püspök került az élére.

„Régi” püspök Ordass Lajos, akit 1945-ben választották meg a bányai egyházkerület gyűlekezetei az idős és beteg Raffay Sándor utódaként. Ordass az egyetlen budapesti székhelyű püspök, és Kapi Béla lemondása után – az államosítás szempontjából a legkritikusabb hónapokban – mint hivatalára nézve legidősebb püspök ő az egyetemes egyház lelkesi elnöke is¹⁹. E minőségében az április 21-i egyetemes elnökségi értekezlet – később visszavont – megbízása alapján az egyház részéről a tárgyalások egyik vezetője is. Ő az, aki a fenti fő egyházkormányzati jogkörök bir-

¹⁶ A követelés egyik legegyszerűsebb és legellenségesebb megfogalmazása Mihályfi Ernőnek a protestáns kultúrnapokon tartott beszéde. In *Kis Újság*, 1948. május 21. Idézi Ordass 1985. 282. A lemondások szükségességét hónapokkal később újfent ugyancsak Mihályfi Ernő miniszter hangoztatta a béri egyházköztség augusztus 29-i harangszentelési ünnepén. Kijelentette, hogy „az állammal való viszony rendezését világi vezetők távozása nélkül a holtpontról elmozdítani nem lehet.” PPK közös püspöki körlevele. Bp., 1948. szeptember 9. *EOL EEI 886/1948. 130. d.*

¹⁷ Dr. Mesterházy Ferenc dunántúli, Purgly Lajos dunáninnyi, dr. Vladár Gábor bányai egyházkerületi felügyelők, dr. Tomcsányi Vilmos Pál budapesti egyházmegyei felügyelő, dr. Rásó Lajos egyetemes főügyész és dr. Konkoly Elemér világi főjegyző lemondásának háttéréről I. PPK közös püspöki körlevele. Bp., 1948. szeptember 9. *EOL EEI 886/1948. 130. d.* A körlevél tájékoztatása szerint fentiek lemondásukat azzal indokolták, hogy azt a megbékélés és az egyház érdekében tették.

¹⁸ A PB által az egyházi iskolák államosításának irányítására kiküldött bizottság határozatai. Az *Értelmiségi Osztály feljegyzései. 1948. május 25 – június 7. PIL 274/7. 266. ó. e.* E bizottság 1948. V. 25-i határozatai között szerepelt: „...A bizottság Ortutayval letárgyalja, hogy a minisztertanács által kiküldött bizottság a tárgyalásokat a protestáns egyházakkal.”

¹⁹ A hivatalában legidősebb püspök hatáskörét Ordass püspök 1948. áprilistól június 14-ig töltötte be. I. A MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli kgy jkv-e, 3. pont *EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951*

tokában, ugyanakkor határozott, az iskolaállamosítást elutasító és a megegyezést fenntartásokkal kezelő véleményével a kormányoldal legerősebb ellenfele.

„Régi-új” püspök Túróczy Zoltán. Az 1939 óta tiszai kerületi püspököt háborús bűnösség vádjával 1945-ben letartóztatták. Népbírósi ügye és ezzel együtt egyházon belüli jogi helyzete csak 1948-ban rendeződött véglegesen.²⁰ A püspöki kar 1948. januárban arról döntött, hogy Túróczy Zoltán a püspöki joghatóság gyakorlását ismét átveheti.²¹ Bojtha Béla miniszterelnökségi államtitkár kikötései szerint azonban egyelőre csak korlátozott, ún. intern (azaz belső egyházi szolgálatra vonatkozó) jogkörrel.²² A köztársasági elnök Túróczy püspök ellen a bűnvádi eljárást 1948. május 29-i döntésével kegyelmi úton megszüntette.²³ Az év végén a Kapi Béla püspök visszavonulása következtében megüresedett dunántúli püspöki hivatalba Túróczy Zoltánt választották meg az egyházkerület gyülekezetei. Beiktatása december 16-án történt meg Győrött. Két nappal korábban írta alá az állammal megkötött egyezményt. Nem püspöki minőségében, hanem az evangélikus egyház zsinatának lelkesi elnökeként. És nem egyedül, hanem a protestáns hagyomány kettős (lelkési és világi) kormányzási elvének megfelelően nem-lelkész elnöktársával, Máty Zoltánnal együtt az evangélikus egyház zsinat képviselőjében. A Zsinat ugyanis az egyezmény-tervezetet 1948. december 8-i ülésén elfogadta.

Túróczy népbírósi ügye függvényében hosszadalmasan elhúzódott Kapi Béla nyugdíjba vonulása, aki 1948-ban már 32 éve dunántúli püspök volt. Szándékát először 1946 májusában jelezte püspöktársainak, végleges lemondását azonban csak 1948. áprilisban jelentette be. Indoklása szerint: „Két nagy egyetemes egyházi feladat vár megoldásra: az állam és egyház viszonya rendezésének és a belső reformok megvalósításának kérdése. Mindkettő friss erőt igényel.”²⁴ A reális erőfelmérés mellett visszavonulásában közrejátszott az is, hogy a számára mindvégig egyedül elfogadhatónak tartott utód, Túróczy Zoltán ügyében az egyházi igazolóbizottsági eljárás csak 1948. szeptember elejére zárult le²⁵, így Kapi visszavonulása addig csak ideiglenesnek volt tekinthető. Véglegesen 1948. októberben ment nyugdíjba.²⁶ A nyári hónapokban hivatalosan és ténylegesen már nem vett részt az egyház vezetésében, a püspöki kar munkáját távolságból, féltő szeretettel és imádsággal kísérte. (Helyettesítését Németh Károly püspökhelyettes látta el.) Öregségével és megfogyatkozott erejével elfogadhatóan magyarázott visszavonulása sem volt azonban mentes a politikai nyomástól. 1956-ban elkészült emlékirataiban feljegyzi, hogy Túróczytól bizalmasan megtudta: a kormány, különösen pedig Rákosi Mátyás türelmetlenül kérdezgette, mikor megy már nyugdíjba. Fenyegetően kijelentette, hogy

²⁰ Túróczy Zoltán püspök népbírósi ügyének dokumentumait I. Cserhádi, Fabiny, id. Fabiny, ifj. Fabiny, Iltzész, Mirák, Tekus, Tekusné 2002. I. kötet. 121–247.

²¹ PPK jkv Bp. 1948. január 15. *EOL PPK jkv-k 1939–1952*

²² Kapi Béla levele Túróczy Zoltánhoz. Győr, 1948. január 20. *EOL DtEEK Lt. 5528/X/1947–48. 182. d.*

²³ 62.108/1948. I.M.X. sz. igazságügy minisztériumi értesítés Túróczy Zoltánnak. Bp, 1948. június 5. (Egyháztörténeti kutatásunk máig nem tisztázta a bűnvádi eljárás megszüntetésének pontos részleteit és hátterét, Mihályfi Ernő és Rákosi Mátyás szerepét, lehetséges támogatását.) *MOL XIX-E-1-f-37078–1948, 252. d.*

²⁴ PPK jkv Bp. 1948. április 1. *EOL PPK jkv-k 1939–1952*

²⁵ Jkv a MEE egyetemes igazolóbizottságának üléséről. Bp. 1948. szeptember 1 *EOL EEI 897/1948. 130. d.*

²⁶ Kgy jkv és D. Kapi Béla XXXII. (utolsó) püspöki jelentése. Győr, 1948. október 8. *EOL DtEEK kgy jkv-k*

jó lesz igyekezni a visszavonulással, mert rendelkezésükre állnak Kapi püspöki jelentései, könyvei, „és van ÁVO, mellyel érvényt szerezhetnek akarataknak.”²⁷

Új püspök Vető Lajos diósgyőr-vasgyári esperes-lelkész, aki a tiszai kerületben a hivatalt Túróczy Zoltán után átvette. Püspöksége már egy újfajta egyházvezetői kar kimunkálásának az előjele. Megválasztása túlzás nélkül nevezhető az 1945 utáni evangélikus egyháztörténet első kívülről, állami egyházpolitikai szempontok és érdekek szerint irányított püspökválasztásának.²⁸ Személyében az evangélikus egyház két évtizedre az állam felé teljes lojalitást tanúsító egyházvezetőt kapott, aki előbb 1948–1956 októberig, majd 1957–1967 között a tiszai (1952-től északinak nevezett) egyházkerületet irányította. (Utóbbi minőségében majd egy évtizedig Káldy Zoltán püspöktársa.)

A dunáninenni kerületben nyugalomba vonult Kuthy Dezső²⁹ püspök, aki e hivatalt mindössze 3 évig töltötte be. Utóda, Szabó József győri lelkész beiktatására 1948. március 18-án került sor Balassagyarmaton. Az alkalmon, csakúgy mint az előző napon a budapesti egyházmegye lelkészegyesületének Deák téri gyűlésén Mihályfi Ernő³⁰ (Mihalovics Samu evangélikus esperes fia, kiscgazda politikus), akkor a köztársasági elnöki hivatal főnöke az egyház ellen nyílt támadást intézett. Előadásában élesen kirohant az egyház felügyelői ellen, és – világiak és egyháziak tekintetében egyaránt – „örségváltást” követelt. Fenyegetően megintette az evangélikus egyházat, hogy „falai között ne adjon további megbújási lehetőséget a reakciónak.”³¹ Végül azzal vádolta meg az egyházat, hogy az államhoz való viszonya rendezésében addig semmiféle kezdeményezést nem tett. A durva hangú előadásra előbb Kapi Béla válaszolt: visszafogott hangnemben tudatta Mihályfival, hogy az egyház eddig az állam részéről várta a kezdeményezést, de a fentiek tudatában az egyház készen áll az állammal való tárgyalásra. Az egyház vezető tisztségviselőit ért támadást, a „reakció gyűjtőtábora” vádját és a sürgetett „örségváltást” felszólalásában Ordass püspök utasította vissza – jóval keményebb és határozottabb hangon. (Az evangélikus egyházban 1948-tól követelt, kierősszakolt és megvalósított „örségváltást” érzékletesen példázza Mihályfi egyházbeli pályafutása: két évtizeden át, 1952–1972-ig ő töltötte be az evangélikus egyház legmagasabb világi hivatalát, az egyetemes felügyelői tisztséget.)

III.

Március 18-án, a balassagyarmati püspökiktatással az evangélikus egyház számára – Ordass kifejezésével – „megindult a harc. Ettől fogva szinte napról napra torlódnak az események.”³² A harc végkimenetele a május 7-i PB határozat és a kormány részéről egyértelműen kinyilatkoztatott és megmásíthatatlannak minősített

²⁷ Kapi 2004. 636.

²⁸ A püspökválasztás hátterének feltárására tett egyik első kísérletet l. Rózse 1992. 25–43.

²⁹ Kapi Bélának az Egyetemes Tanügyi Bizottság elnökségéről való lemondása után 1948. tavasztól Kuthy Dezső volt dunáninenni ny. püspök kapott megbízást e tisztségre. E hatáskörében intézte az iskolákkal kapcsolatos adminisztrációs ügyeket. Végleges megbízását l. MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli kgy jkv 4. pont *EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951*

³⁰ Kapi 2004. 919. 614. sz. jegyzet

³¹ Ordass 1985. 244–245.

³² Ordass 1985. 248.

államosítási szándék ismeretében nem lehetett kétséges. Az 1948. március-júniusi eseménysor azonban jól mutatja, hogy az evangélikus egyház az iskoláért folytatott küzdelemben képes volt mozgósítani alkotmányos eszközeit, és minden belső konfliktusa ellenére egységesen fellépni az államosítás ellen.

A kormány ugyanakkor az államosítás véghezvitele érdekében minden eszközt felhasználott: az egyházak egymás közti kijátszását, az egyházvezetők megosztását és egymás ellen fordítását, de a terror rendelkezésére álló eszközeit is az egyház népének lelki, testi és anyagi megfélemlítésére.

Március 19-én dr. Reök Iván, az Országos Luther Szövetség elnöke, országgyűlési képviselő (1949–1952-ig a MEE egyetemes felügyelője), a kormány „félhivatalos megbízottjaként” nyilatkozattervezetet dolgozott ki arról, hogy az evangélikus egyház kész az államhatalommal együtt működni, és kész a tárgyalások megkezdésére. A szöveg azonban mind Ordass, mind Kapi Béla püspök számára elfogadhatatlan volt. Ezért még aznap egy szűk körű találkozóon Kapi püspök Ordass és br. Radvánszky egyetemes felügyelő jelenlétében egy másik nyilatkozatot fogalmazott meg. A szöveg szerint az evangélikus egyház kész tárgyalásokba bocsátkozni az állammal a viszony rendezése érdekében, de csak meghatározott feltételekkel. A 4 feltétel között szerepelt az egyházi iskolák zavartalan működésének, és az iskolán kívüli nevelés háborítatlanságának biztosítása.

Március 20-án este, az 1848-as centenáriumi evangélikus ünnepségsorozat befejező alkalmán, és Kossuth Lajos halálának évfordulóján tartott megemlékezésen a Deák téri templomban Kapi püspök előadást tartott Kossuthról. Ennek végén felolvasta az előző nap fogalmazott ünnepi nyilatkozatot.³³ Eszerint az evangélikus egyház az ország építéséhez „imádkozó lélekkel” felajánlja erejét és munkáját. Szüksége van azonban arra – azaz ennek egyik feltétele –, hogy „gyerekeink... iskoláinkban és azokon kívül vallásos szellemben neveltessenek...”. Az evangélikus egyház továbbá kívánatosnak látja az állam és az egyházak között sajnálatosan feszültté vált viszony rendezését. Ennek érdekében kinyilvánítja készségét, hogy a meginduló tárgyalásokon részt vesz.³⁴ A közös püspöki körlevél, amelyet később minden lelkészi hivatal megkapott, tájékoztatásul közölte a nyilatkozat teljes szövegét, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a püspöki kar az államnak a rendezésre vonatkozó tervezetét egyelőre sem alapelveiben, sem részleteiben nem ismeri.³⁵

A nyilatkozatban kinyilvánított evangélikus készséget a kommunista napisajtó azonnal igyekezett teljes mértékben felhasználni, és jelentőségét túlértékelve kommentálni.³⁶ Éppúgy, mint egyes egyházvezetők megnyilatkozásainak kiragadott (és

³³ A nyilatkozat fogalmazványát l. *EOL EEI 365/1948. 129. d.* Hivatalos szövegét l. PPK 28/XV/1947–48. sz. püspöki körlevele. Bp, 1948. március 30. Aláírói: D. Kapi Béla, Túröczy Zoltán, D. Ordass Lajos Szabó József püspökök. Megjelent: Kapi, Ordass 1948. l. *EOL Könyvtára* és In *Lelkipásztor*, 1948. április. A közös püspöki körlevelet közli: Ordass 1982. 174–176. p. A Deák téri ünnepség leírását és a nyilatkozat szövegét l. Kapi 2004. 609–610.

³⁴ A Kapi-féle centenáriumi nyilatkozatot az Egyetemes Presbitérium április 22-i ülésén, az egyetemes közgyűlés pedig 1948. június 14-i rendkívüli ülésén az egyház hivatalos állásfoglalásának ismerte el. l. Jkv az Egyetemes presbitérium 1948. június 14-én Budapesten tartott üléséről. *EOL EEI 846/1948. 5. pont. 130. d.*

³⁵ PPK 28/XV/1947–48. sz. püspöki körlevele. Bp, 1948. március 30. Aláírói: D. Kapi Béla, Túröczy Zoltán, D. Ordass Lajos, Szabó József püspökök. Közli: Ordass 1982. 174–176. p.

³⁶ A nyilatkozattételről több újság, pl. *Szabad Nép* a *Magyar Nemzet* és a *is hírt* adott március 21-i számában.

némileg átfogalmazva közölte) mondatait. Így a sajtó nagybetűs címként harsogta az olvasók felé a Balassagyarmaton beiktatott új dunáninnyi püspök székfoglalójának egyik gondolatát: „Az evangélikus egyház nem lesz a reakció búvóhelye – mondotta Szabó József, az új püspök.”³⁷

Mind e sajtókommentárok, a mind Rákosi Titkárság egyes 1948-as iratai³⁸ árulkodnak arról, hogy a politikai hatalom az iskolaállamosításban a magyarországi egyházakra milyen szerepet osztott ki. Mivel az egyházak korábbi közös fellépése azt mutatta, hogy nem célszerű az egyházak ellen egyszerre támadást indítani, taktikusabbnak látszott egyfajta sorrendet kialakítani. Először a protestáns egyházakkal próbálták a megegyezést kierőszakolni.

A Rákosi-titkársági iratok tanúsága szerint a korabeli evangélikus sajtó alábbi megállapítása helytálló volt: „Noha a támadások éle a római katolikus egyház ellen irányul, nyilvánvaló, hogy az államosítás a protestáns egyházi iskolákat is érinti.”³⁹ Az igazi ellenfélnek a katolikus egyházat tekintették, és vezetőjét, Mindszenty József bíborost kiáltották ki. Hozzá képest a protestáns egyházak vezetői név szerint egyszer sincsenek említve pl. az államosítást követelő országosan kampány irataiban. Őket mint a hatalomhoz lojális, kompromisszumra kész, az állam és az egyház kapcsolatát rendezni akaró egyházvezetőként emlegetik.⁴⁰ Mintegy ellenpéldájaként a megátalkodott Mindszentynek és a fekete köpenye/palástja(!) mögé bújó egyházi reakciónak. Kiemelik, hogy „az államosítással kapcsolatban terjengő rémhíreket a főpapság terjesztette, nem a dolgozó nép... az evangélikus és ref. egyházaknál ilyen hiedelmek nincsenek.”⁴¹ A protestáns egyházi hozzáállást követendő mintának állítják be.⁴²

A híradások diadalmasan közlik az áprilisban épp csak megkezdődött folyamatról (evangélikus részről ekkor tárgyalásokról még szó sem volt!), hogy azok eredményesek voltak, és már júniusban arról zengnek, hogy a reformátusokkal létrejött békés megállapodás után „jó mederben folynak hasonló tárgyalások az evangélikus egyházzal is.”⁴³

A politikai gőzhenger 1948 tavaszától egyre erőteljesebben dolgozott. Több oldalról, és mind élesebb támadás érte az evangélikus iskolákat és pedagógusokat is. Ordass püspök szinte naponta hírt kapott arról, hogy állami részről szorongatják az egyház tanárait, tanítóit, hogy önként kérjék iskoláik államosítását.⁴⁴ Kapi Béla

³⁷ In *Kis Újság* Bp, 1948. március 20.

³⁸ *Az egyházi iskolákkal kapcsolatos állásfoglalások, határozatok. PIL 274/7. 271–275. ő. e.*

³⁹ Veöreös 1948a.

⁴⁰ „Az evangélikus és ref. egyház vezetői lojalitásabbak, és ezekkel minden valószínűség szerint meg fogunk tudni egyezni az iskolák államosításával kapcsolatban.” Az oroszlanói nemzeti bizottság és előljárási bizottság közös ülésének jkv-e. 1948. május 19. *Helyi párt, állami és társadalmi szervek határozatai, feliratai az iskolák államosításáról 1948. május–június. Heves, Komárom, Esztergom, Nógrád megyékből. PIL 274/7 272. ő. e.*

⁴¹ Jkv. Üllő, 1948. június 11. *Uo.*

⁴² A település Nemzeti Bizottsága bízik abban, hogy „miként a protestáns egyházak, úgy a katolikus egyház is megtalálja az utat a kölcsönös megegyezés felé.” Jkv. Mernye, 1948. június 6. *Uo.*

⁴³ Jkv. Téglás, 1948. június 6. *Uo.* Igazi ökumenikus feladat lenne egyszer megvizsgálni, hogy ezek a híradások és kommentárok az államosítási folyamat idején hogyan hatottak a felekezeti kapcsolatokra és egymás egyházainak megítélésre. A múltban – és ma!

⁴⁴ Ordass 1985. 275.

tájékoztatta püspöktársait, hogy több bejelentés szerint iskoláink nevelői felszólítást kapnak politikai pártokba való belépésre.⁴⁵

A napisajtó arról cikkezett, hogy az egyház terrorizálja a felekezeti tanítókat, erkölcsi szempontból megkeseríti e réteg életét, és visszaél a tanító anyagi kiszolgáltatottságával (ti. azzal a helyzettel, hogy az állami fizetést a pedagógus nem közvetlenül, hanem az iskolaszéken, azaz a papon/lelkészen keresztül kapja.)⁴⁶ A további kritikák is közismertek: az egyházi iskolák intézményesen szaporítják az analfabéták számát, oktató-nevelő munkájuk a semmivel egyenlő. A legsúlyosabb vád szerint az egyházi iskolákban változatlanul demokráciaellenes (és a kommunista terminológia szerint ennek szinonimái: nép-, nemzet-, haladásellenes stb.) szellem uralkodik.⁴⁷

Április 19-én – az egyházegyetem néhány napos belső vívódása után – Ordass és Szabó püspökök Vladár Gábor bányakerületi felügyelővel látogatást tettek Rákosi Mátyásnál.⁴⁸ E kétórás tárgyalás után az egyház vezetőinek tovább semmi kétségük nem lehetett afelől, hogy a magyar demokráciában milyen jövő vár a felekezeti iskolákra. Rákosi sejtette, hogy „egyházunknak az őrségváltáson túl meg kell békülnie azzal a gondolattal is, hogy iskoláit elveszíti, mert az egész ország népe követeli az egyházi iskolák államosítását. Bele kell nyugodnia majd az egyháznak a tavaly meghíúsított fakultatív hitoktatás bevezetésébe is”. Rákosi arra is utalt, hogy a szociális munkát is át fogja venni a szocialista állam az egyháztól. (E felsorolással Rákosi végeredményben a március 20-i evangélikus nyilatkozatban megfogalmazott négy feltételből három elfogadását elvetette!)

Az egyházak fenyegetése és hitegetése kettős taktikájának megfelelően mindközben Ortutay május legelején tanácskozásra kérte br. Radvánszky egyetemes felügyelőt és Kuthy ny. püspököt. Arról tárgyalt velük, hogy a következő iskolai évtől (!!) az evangélikus iskolákban is vezessék be az állami tankönyveket. (Ordass püspök szerint ennek megvalósítására a gyakorlatban azonban semmi esély nem volt, mert a nagymértékű papírhiány miatt az állam még a saját iskolái számára sem volt képes a tankönyveket biztosítani.)⁴⁹ A sajtó azonban diadalmasan kommentálta a tárgyalási eredményt, mint az egyház és állam viszonyának rendezése irányába tett első konkrét lépést.⁵⁰

Ordass szükségét érezte, hogy az iskolakérdéssel kapcsolatban saját egyházkerületében világos helyzetet teremtsen. Ezért két alkalommal is esperesi értekezletet hívott egybe⁵¹, amelyen helyzetképet adott a kialakult helyzetről. Espereseitől pedig tájékoztatást várt a lelkészek és gyülekezetek magatartásáról. Arra kérte őket, hogy az iskolafenntartó egyházközösségekben tartsanak közgyűléseket, hogy világgossá válják, a gyülekezetek hogyan vélekednek az iskolaügyben.⁵² A saját egyház-

⁴⁵ PPK jkv 1948. április 1. 9. pont EOL PPK jkv-k 1939–1952

⁴⁶ pl. Az egyházi tanítók védelmében. In *Szabad Nép*, 1948. március 28.

⁴⁷ pl. Tanulj rosszabbul? In *Szabad Nép*, 1948. április 16.

⁴⁸ A látogatás részletei két leírásból is ismertek. l. Ordass 1985. 263–265. Látogatás Rákosi Mátyásnál c. fejezet és Vladár 1997. 320–321.

⁴⁹ Ordass 1985. 274.

⁵⁰ Az evangélikus iskolákban bevezetik az állami tankönyveket. In *Szabad Nép*, 1948. május 4.

⁵¹ Meghívó az április 2-i esperesi értekezletre. Bp., március 27. EOL BEEK Lt. 491/1948 és Meghívó a május 21-i esperesi értekezletre. Bp., május 15. Uo. 790/1948

⁵² pl. 289/1948. sz. körlevél a békési evangélikus egyházmegye esperesi hivatalától. Mezőtúr, 1948. május

kerületében, püspöki hatáskörében tett lépéseit a politikai hatalom élénken figyelte, és ehhez még a lelkészi karon belüli segítsége is akadt.⁵³

Ordass mint egyetemes egyházi elnök felkérte püspöktársait hasonló eljárásra, de emlékezete szerint a többiek ennek nem tettek eleget.⁵⁴ A püspöki karon belül ekkorra már érzékelhető volt bizonyos nézetkülönbség. A tárgyalások pedig, amelyek 1948. május 21-én indultak meg, újabb különbségeket hoztak felszínre. (A belső bizalmi válságot csak mélyítette, hogy Túróczy és Szabó püspökök több alkalommal meghívást kaptak a Rákosi által kezdeményezett és irányított informális megbeszélésekre, amelyekről Ordass sokszor csak később értesült.)

A tárgyalássorozat kormányrésztől egyben inkorrekt eljárások sorozata is volt. Az első tárgyaláson némi belső vita után az evangélikus egyházat a legmagasabb szintű vezetés, az egyetemes elnökség (azaz Ordass püspök és br. Radvánszky egyetemes felügyelő) képviselte.⁵⁵ Állami résztől közben evangélikus hátterű személyiségek bevonása is megtörtént. (pl. Reök Iván, Darvas József, Mihályfi Ernő). E megbeszélés alapját a református megegyezés-tervezet adta. Az evangélikus tárgyalófélfél itt találkozott először az iskolaállamosítás konkrét állami elkészítésével. A tervezetet Ortutay előbb igyekezett úgy beállítani, mintha annak elkészítésében az evangélikus egyház képviselőinek is része lett volna, Ordassék azonban a tervezetet e tárgyaláson látták és hallották először! Ordass számára csak közben

25. A Botyánszky esperes által szétküldött körlevélben a május 21-i értekezlet alapján a püspök kéri a lelkészeket, hogy tartsanak sürgősen presbiteri vagy képviselőtestületi gyűlést vagy esedékes közgyűlést, esetleg szülői értekezletet. Ezeket vegyék jegyzőkönyvbe az egyházi iskolához való ragaszkodás álláspontját. Fejezzék ki a megelégedést, hogy a kormány szándéka a kötelező vallásoktatás mellett áll, de az aggodalmat is az iskolák államosítási szándéka miatt. Szükséges, hogy ne csak a legfelső fórum, hanem a gyülekezeti vélemény is leszögeztessék, ezért kellenek ilyen állásfoglalások.

A körlevél megtalálható a Rákosi Titkárság iratai között is! I. *Az evangélikus egyház tevékenységére vonatkozó iratok. Egyezménytervezet a kormányjal (1947. nov. 9., 1948. április-június) PIL 274/7 256. ó. e.*

Ordass megemlíti, hogy ezután valóban több helyen is tartottak közgyűlést, és a döntést felterjesztették hozzá. Ordass 1985. 282. és Egyházközösségektől beérkezett tiltakozó iratok az államosítás ellen. *EOL BEEK Lt. 937/1948.* Ordass kiemeli a Pesti egyházmegye lelkészi karának állásfoglalását. A Kósa Pál egyházmegyei MELE elnök által felterjesztett határozatban az egyházmegye 12 parókus lelkésze teljes bizalmáról biztosítja Ordass püspököt, és kéri, hogy az iskolák kérdésében a leghatározottabb álláspontot foglalja el. „Ám vegye el az állam az iskolákat, azokról lemondani nem vagyunk hajlandók, és készek vagyunk minden nehézség elvállalására is eme elvi álláspontunkért. Nehéz helyzetben Főtisztelendőséged számíthat hűségünkre.” I. Állásfoglalás az iskolák államosítása dolgában. [Bp] Rákoskeresztúr, 1948. május 22.. *Uo. 833/1948.*

⁵³ pl. Keleti (?) megyei titkár (MDP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba) levele az MKP Központi Szervezési Osztálynak. A titkár mellékelten megküldi Botyánszky evangélikus esperesnek a megye evangélikus papjaihoz intézett körlevelét, amely Ordass püspök utasításait tartalmazza. Keleti megjegyzi: „Különben Ordassról az utóbbi időben futottak be az elvtársaktól jelentések és mind Ordassnak az államosítás elleni utasításairól szóltak, melyeket a megye papjainak küldött.” Ordass az utóbbi időben sokat látogat a megyébe, most épp Orosházán van. „Természetesen az elvtársak résen vannak. A körlevelet lemásolás végett Tátrai Károly lelkész elvtárstól kaptuk el, aki jó szolgálatokat tesz pártunknak.” *Az evangélikus egyház tevékenységére vonatkozó iratok. Egyezménytervezet a kormányjal (1947. nov. 9., 1948. április-június) PIL 274/7 256. ó. e.*

⁵⁴ Ordass 1985. 282.

⁵⁵ A május 21-i tárgyalások egyik máig alapvető evangélikus egyházi forrását l. Ordass 1985. 282–287., Az állam és az egyház közti tárgyalás c. fejezet. Egyéb evangélikus egyházi levéltári forrásai nagyon hiányosak, a meglévő iratok alapján a tárgyalások menete egyelőre nem rekonstruálható.

derült ki, hogy amikor egy nappal korábban Túróczy és Szabó József püspökök előbbi amnesztiaügyében Rákosinál jártak, a ref. tervezet előtűnik már szóba került. (Látható, hogy a protestáns egyházak egymás elleni kijátszása, a hatalomhoz törleszkedésben politikai vesszőfutásba hajszolása, amelyet a kommunista egyházpolitika évtizedeken át – eredménnyel – mozgatott és használt föl, ezek szerint már az iskolaállamosítás kapcsán elkezdődött.)

A szöveg lényegében az egyházi iskolák államosításának tervezete volt. Ordass az akkor ott, első hallásra megismert tervezethez fűzött hozzászólásában többek között kiemelte, hogy az egyházat az államosítás terve váratlanul, meglepetésszerűen és előkészítetlenül érte. (Utalt arra, hogy alig három hete tárgyaltak az állami tankönyvek bevezetéséről iskoláinkban!) Másodszor, a kormány által a tárgyalásokhoz kért „nyugodt légkört” épp az állam részéről elhangzó nyilatkozatok rombolják, hiszen ezek az egyházak iskoláit folyamatosan rágalmakkal vádolják és gyalázzák. Visszautasította Ortutay miniszter azon állítását, hogy a tervezet az ország lakosságának többségével megegyezne. Mind az utóbbi évek növekvő beiratkozási számai, mind a püspöki gyülekezetlátogatáson szerzett személyes tapasztalatai azt igazolják, hogy az evangélikus egyház közösségei ragaszkodnak iskoláikhoz. (A püspök itt bizonyosra vette, hogy ez a másik két iskolafenntartó keresztény egyházban is így van.⁵⁶) Véleménye ezek alapján az volt, hogy „ha a kormány csak a legkisebb mértékben is valóban figyelembe akarja venni az ország lakosságának a véleményét, akkor nem tehet egyebet, minthogy ... az egyházi iskolák államosításának tervét félreteszi.”⁵⁷ Végül kifejezte, hogy az evangélikus egyház ilyen tárgyalási körülmények és feltételek között nem tud és nem is hajlandó tárgyalni.

A tárgyalás után nem sokkal Mihályfi felkereste Ordass püspököt, és előadta, hogy Ortutay főlháborodással közölte vele: nem így képzelte az evangélikus egyházzal a tárgyalást. Mihályfi pedig reményét fejezte ki, hogy az egyházban lesznek emberek, akik megértik, hogy az államosítás megmásíthatatlan elhatározása a kormánynak. „Nem egyezkedésről van itt szó, hanem hatalmi kérdésről!”⁵⁸ Hozzátette: az egyház a tárgyalásokon mégiscsak szerezhetne magának bizonyos apró előnyöket.

Az első tárgyalási tapasztalatok után az evangélikus egyházvezetés egyetemes közgyűlés, majd zsinat tartását tartotta szükségesnek. (Utóbbit úgy tekintette, mint a kérdésben a végső döntéshozatal jogával felruházott egyházkormányzati szervet.) A kormány Mihályfi Ernőn keresztül május 25-én újabb „végleges”-nek szánt (de ismét a református egyházzal folytatott tárgyalások alapjául szolgáló!) megállapodás-tervezetet juttatott el Ordassékhoz. Ennek belső egyházi megbeszélése során mindinkább előtűntek azonban a püspöki karon belüli eltérő vélemények. Olyannyira elmélyült a válság, hogy a püspökök abban állapodtak meg: bár az egész egyház népének sürgősen szüksége lenne a tájékoztatásra egy közös püspöki körlevél formájában, előbb maguk között kell eldönteniük, hogy tudnak-e együtt haladni vagy sem. (Ordass kijelentette, hogy amennyiben nem, úgy egyházkerületével saját útra lépnek.)⁵⁹

⁵⁶ Ordass 1985. 286.

⁵⁷ Ordass 1985. 286.

⁵⁸ Ordass 1985. 288.

⁵⁹ Ordass 1985. 294.

Bár a nézetkülönbségek nem változtak, sőt az államosítás előtti két hétben tovább mélyültek, az iskolakérdéssel kapcsolatban végül sikerült egységesen fellépni. Június első felére kialakult az evangélikus álláspont: Ordass közölte Ortutay miniszterrel, hogy az egyházi bizottság csupán tanácskozási joggal rendelkezik, érdemi állásfoglalásra vagy bármiféle kötelezettségvállalásra nincs hatáskörük. Végleges döntést csak a zsinat hozhat.

Az egyház népét június elején közös püspöki körlevélben⁶⁰ tájékoztatták. (Mindez a belső ellentéteken túl azért is történhetett meg csak ilyen „későn”, mert a tárgyaló egyházi fél is nagyjából ekkorra kezdte tisztán látni, hogy az állam a megegyezés címszava alatt mit is tervez az iskolákkal. Az első, valóban az evangélikus egyháznak címzett – vagyis nem a ref. egyházzal előkészített, és az ő tárgyalásaiknak alapot adó – tervezetet ugyanis Túróczy és Szabó püspök csak június 3-án kapta kézhez!)⁶¹

Míg a március 20-i Kapi-féle nyilatkozat az elvi alapállást rögzítette, a püspöki körlevél már konkrét tájékoztatást is nyújt egyes részletkérdésekről. Az irat előbb összefoglalást ad arról az aggodalmat keltő helyzetről és légrétekről, amely az egyházi iskolákkal kapcsolatban tavasz óta az országban kialakult. Majd részleteiben közli a kormány elképzeléseit: néhány gimnázium kivételével az összes egyházi iskolát (azok épületeit, és alapítványait, internátusait) a törvényhozás útján államosítja, az egyházi tanerőket állami státuszba veszi át. A hitoktatás kötelező jellegét fenntartja. A körlevél kiemelten közli, hogy „Mindezt a kormány megegyezés esetében helyezi kilátásba, az iskoláink államosítását pedig megegyezés hiányában is végrehajtja.”⁶² Végül a hívek tudomására adja, hogy az egyházvezetés a gyülekezetek megkérdezése nélkül semmiféle határozatot nem hozott és ezután sem hozhat. Június 14-re egyetemes közgyűlést hívott össze, hogy az a felvetett kérdések megoldására hivatott zsinat egybehívásáról döntsön. Ugyanakkor kéri az egyházközségeket, amelyeket az államosítás elsősorban érint, hogy a kérdést presbitériumi ülésen tárgyalják meg, és állásfoglalásukat terjesszék fel az egyetemes egyházhoz. Kéri az egyházközségeket, hogy az iskolák megtartása melletti állásfoglalásukat annak tudatában alakítsák ki, hogy az államsegély várható elmaradása miatt az

⁶⁰ PPK közös pásztorlevele. Bp. 1948. június 4. Aláírói: D. Ordass Lajos, Túróczy Zoltán, Szabó József püspökök és Németh Károly püspökhelyettes. *EOL BEEK Lt. 943/1948*. Megjelent: *Új Hamingszó*. Győr, 1948. június 13. A közös pásztorlevelet közli Ordass 1982. 177–179. A záró rendelkezés szerint a pásztorlevél a kézhezvételt követő vasárnapon [1948. június 13-án] az istentiszteleten az igehirdetés után felolvasandó. Vö. Ordass püspök, elnök szükségesnek tartja, hogy az államosításról az egyházi közvélemény tájékoztatást kapjon püspöki pásztorlevél útján. Egyúttal előterjeszti a pásztorlevél tervezetét, amelyet a kar elfogad, és felolvasásra elrendel. 1. PPK jkv Bp. 1948. június 4. 3. pont *EOL PPK jkv-k 1939–1952*

⁶¹ Az egyházi bizottság jelentése szerint a tárgyalások során a kormánybizottság három iratban (1948. május 22., május 25, június 3.), pontokba foglalva ismertette álláspontját az evangélikus egyház bizottságával. Az egyházi bizottság véleménye szerint ugyanazok a tervezetek adták a ref. egyházzal való tárgyalások alapját is, „mert az első két tervezetben egyedül a református egyházzal van szó, és a harmadik tervezetben is vannak olyan tartalmi vonatkozások, amelyek a ref. egyház tekintetében helytállóak.” A MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli kgy jkv-e. 6. pont *EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951* A jelentés a tervezet részletes tárgyalásánál dátum nélkül egy IV. (kormánybizottsági) Tervezetet is említ. *Uo. 6. pont*

⁶² PPK közös pásztorlevele. Bp. 1948. június 4. *EOL BEEK Lt. 943/1948*.

egyházközségekre ezentúl nagyobb anyagi teher is hárul majd. A körlevél záró megjegyzésként közli, hogy a kormánytervezete szerint az evangélikus egyháznak egy fiú- és egy leánygimnáziumot hagyna meg.⁶³ E kettő anyagi fenntartásáról az állam 1969-ig, azaz az egyháznak folyósított, de 5 évenként csökkenő mértékű államsegély megszűnéséig gondoskodna.

Az iskolák államosítására vonatkozó törvényjavaslat parlamenti tárgyalását június 16-ra tűzték ki. Mivel a kormányoldal taktikázása miatt az evangélikus egyház csak június elején kapta kézhez az evangélikus egyháznak címzett tervezetet, így szűk két hete maradt arra, hogy azzal érdemben foglalkozzék.

Az egyház azonban e kényszerhelyzetben nyilvánvaló időzavarba került. Arra elegendő volt az idő, hogy a püspöki kar a tervezetet megtárgyalja, és belső konfliktusai ellenére is a fenti közös nyilatkozatot kiadja. Elegendő volt arra, hogy a legfőbb evangélikus egyházkormányzati testületek megkezdzék az érdemi munkát. Mindent egy napba sűrítve, 1948. június 14-én.

Elegendő volt az idő, hogy ezen a napon előbb az Egyetemes Presbitérium, majd a rendkívüli közgyűlés elismerje a márciusi centenáriumi nyilatkozatot az egyház hivatalos nyilatkozatának. Hogy az egyházi bizottság jelentését a kormánybizottsággal folytatott megbeszélésekről, az egyes kormánytervezetek pontjairól és a bizottság észrevételeiről általánosságban és részleteiben megtárgyalja.⁶⁴ Hogy elrendelje a zsinat haladéktalan összehívását, végül hogy a közoktatási miniszterhez felterjesztésre elfogadja a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete közgyűlési határozatát. Ebben a MELE kéri az egyetemes közgyűlést: „juttassa kifejezésre az evangélikus egyháznak iskoláihoz való ragaszkodását és kérje a kormányt még az utolsó percben is: ne vegye el iskoláit, amelyeket Istentől kaptunk áldott lehetőségként az evangélium szolgálatára.”⁶⁵

A június 14-i rendkívüli közgyűlés súlyát minden tag átérezte. Az egyetemes felügyelő ülést berekesztő szavaiban köszönetet mondott, hogy az ülésen „a történelmi jelentőségű közgyűlés fontosságához, és az egyház méltóságához méltó magatartás, feszült érdeklődés és lélekemelő egyhangúság nyilatkozott meg.”⁶⁶

Az evangélikus egyház azonban arra már nem kapott időt, hogy demokratikus elvei alapján az elsődleges jogforrást jelentő gyülekezetek, és a legfőbb törvényhozó testület, a zsinat működésbe léphessenek, az államosítás kérdésében véleményt nyilvánítsanak, majd végső döntést hozzanak.

A június 14-i egyetemes közgyűlés után ugyanis két nappal, mindennek elébe vágva, a magyar parlament megszavazta az 1948. évi XXXIII. tc-t. Az iskolákért folytatott küzdelem ezzel véget ért. A törvényjavaslat elfogadása és a megegyezés

⁶³ „Részben az evangélikus egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként...” a VII. kerületi Budapesti Evangélikus Gimnáziumot (a fasori fiúgimnáziumot) és a IV. kerületi Deák téri Evangélikus Leánygimnáziumot. I. A MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli kgy jkv-e f./e. pont EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951

⁶⁴ A részletes tárgyalásban a három fő kérdés, az egyházi iskolák, az államsegély és a vallástanítás kérdése szerepelt. Uo.

⁶⁵ Jkv. az Egyetemes presbitérium 1948. június 14-én Budapesten tartott üléséről. EOL EEI 846/1948. 7. pont. 130. d. és A MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli kgy jkv-e 6. pont EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951

⁶⁶ Uo.

útjában álló egyházvezetők félreállítása után az evangélikus egyház számára csak az egyezményben rögzítendő részletkérdések körüli alkudozásra maradt esély.

Az iskolaállamosítás az evangélikus egyház számára 1948. december 8-án zárult le. Az evangélikus egyház zsinata e napon részletesen tárgyalta és elfogadta a kormány egyezménytervezetét,⁶⁷ amely lényegében azonos volt a korábbi kormánytervezetek szövegével.⁶⁸

A zsinat az iskolákra vonatkozó 6. pontot szótöbbséggel egészében elfogadta. Az evangélikus egyház ebben tudomásul vette az állam iskolaállamosítási szándékát, és elfogadta a végrehajtásra vonatkozó irányadó megállapodást. A 6/f. pont szerint „a kormány elismeri és biztosítja az evangélikus egyháznak azt a jogát, hogy az állami jellegű iskolákban a kötelező vallásitanítás továbbra is teljesen szabadon történjék.” A 6/e. pont szerint a Deák téri és a VII. kerületi fasori gimnázium továbbra is egyházi iskola marad.

Joób Olivér a zsinat-előkészítő bizottság nevében tett javaslatára a zsinat határozatot hozott, amelyben „mély fájdalommal vesz búcsút nagy múltú és a magyar nép nevelésében páratlan jelentőségű iskoláitól és az azokban dolgozó pedagógusaitól.” A határozat ugyanakkor kinyilvánítja, hogy „egyházunknak állami alaptörvényeinkben is biztosított iskola fenntartási és -állítási jogához rendületlenül ragaszkodik.”⁶⁹

IV.

Az eseményeknél is lényegesebb talán, hogy az evangélikus egyházon és egyházvezetésen belül milyen vélemények alakultak ki az iskolaállamosítással és a megegyezéssel kapcsolatban.

Az iskolaállamosítás bár önmagában is hatalmas horderejű és kihatású történet volt, ezen túlmutató jelentőséggel is bírt az evangélikus egyházban. A kérdés jellegzetes magatartásokat, álláspontokat vetett felszínre, amelyek hamar az egyházon belüli, meghatározó erővonalakká alakultak, és a későbbi évtizedekben konzerválódtak.⁷⁰ Az iskolakérdés polarizálni tudta az evangélikus egyház lelkesi és vezetői karát, gondolkodó főit. Állami részről pedig akár az egyház belső megosztása egyik korai és eredményes kísérletének is nevezhető, amelyet a későbbi évtizedekben jelentős belügyi erők mozgósításával, és kiépített hálózattal tudtak még eredményesebben produkálni.

A nézetkülönbségekben rejlő veszélyre Kuthy Dezső ny. püspök 1948. június elején figyelmeztette püspöktársait: „sajnálattal tapasztalja, hogy egyházon belül és egyházon kívül az a vélemény kezd kialakulni, hogy a püspöki karban nincs meg

⁶⁷ Általános és részletes tárgyalását l. Jkv. a MEE Zsinat 1948. december 8-i 2. számú üléséről. EOL EEI 1245/1948. 131. d.

⁶⁸ Az elfogadott végleges szöveget l. Egyezmény a kormány és az evangélikus egyház között. *Evangélikus Élet*, In 1948. december 18.

⁶⁹ A javaslatot l. EOL EEI 1245/1948. 131. d. 5. sz. melléklet A zsinat az iskola fenntartási jog hivatkozási alapjának az evangélikus egyháznak a bécsi és a linzi békében, az 1790/91. évi XXVI. tc.-ben, az 1848. évi XX. tc.-ben és az 1946. évi I. tc.-ben biztosított alapjogát tekintette. l. A MEEgyházegyetem 1948. június 14-i rendkívüli kgy jkv-e 6. pont EOL Egyetemes kgy jkv-k III. 1933–1951

⁷⁰ A különböző „egyházi utak” egyre bővülő (szak)irodalmából l. Veöreös 1990., Baer 2006., Böröcz 2007.

az egyetértés. Ez az egyház jelenlegi sorsdöntő napjaiban súlyos következményekkel járhat." Ezért kéri a püspöki kart, hogy az alapvető kérdésekben saját kebelében jusson megállapodásra, és ezekkel kapcsolatos megnyilatkozásai legyenek egységesek.⁷¹

Az egyik evangélikus reformirát 1948. áprilisban így fogalmaz: „Az események fejlődése készületlenül talált. Nem készültünk fel – elvileg sem – az egyház és állam viszonyának rendezésére. Nincs tisztázva, mit engedhetünk, mit nem s mi az álláspontunk a demokráciával szemben”.⁷²

Az egyházat valóban készületlenül érte a támadás. Csak a már megindult tárgyalásokkal egy időben volt lehetősége, szinte napról napra az egyházi álláspont kimunkálására.

Mi volt az egyházi vita lényege az iskolaállamosítással kapcsolatban?

Tisztázásra várt az alapkérdés: az egyház milyen alapon végez iskolai oktatást. Az Istentől szabott rend, a missziói parancs vagy a több évszázados gyakorlat alapján? Egyháziasabban: az egyház lényegéhez hozzátartozik-e az iskola?

A tárgyalásokon résztvevő püspökök közötti nézetkülönbségek nem csupán a gyakorlati kérdésekre korlátozódtak. Az eltérő vélemények különböző teológiai látást tükröztek, és a tárgyalások előre haladtával egyre érzékelhetőbbé váltak.

A legmarkánsabb, legegységesebb – és ma is vállalható – vélemény Ordass Lajosé volt. Az evangélikus iskolákról már 1945-ben, püspöki székfoglaló beszédében⁷³ „részletesen és sok féltő szeretettel” szólt. Ugyanakkor célzattal is, mert a beiktatáson az államhatalmat Bereczky Albert akkori vallás- és közoktatásügyi államtitkár képviselte, aki hozzászólásában Ordass emlékei szerint kissé fölényes, kioktató hangon jelentette ki: az államnak esze ágában sincs hozzányúlni a felekezeti iskolákhoz.⁷⁴

Püspökké választása felett töprengve tíz évvel később úgy látja: „minden habozás nélkül vallom magam és mások előtt is, hogy Isten minden alkalmatlanságom ellenére is azért állított egyházában vezető szolgálati helyre, mert 1948-ban velem akarta kimondatni a magyarországi evangélikus egyház szavát.”⁷⁵

Mi volt ez az iskolákra vonatkozóan? Véleménye egyértelmű, taktikázástól mentes, és akár egész élete és egyházi szolgálata hitvallásának is tekinthető: „iskoláink – ha valaha kellettnek – most úgy kellene, mint a falat kenyér. Ifjúságunk hitben való nevelése nézetem szerint a legszorosabb értelemben vett egyházi föladat. Késő lesz valahol egy belsőbb védelmi vonalon megvetni lábunkat, ha most megfutamodunk. Az egyház ellenállásának nem az ad értelmet, hogy belátható, rövid ideig kell azt csak folytatni. Ha van ok az ellenállásra, akkor azt abban az esetben is vállalnunk kell, ha beláthatatlan ideig tart is, sőt akkor is, ha ellenállásunkkal menthetetlenül el is bukunk.”⁷⁶

⁷¹ PPK jkv Bp. 1948. június 4. 2. pont *EOL PPK jkv-k 1939–1952*

⁷² Veöreös Imre, a MELE ügyvezető alelnöke beadványa. Idézi PPK jkv Bp. 1948. április 1. 6. pont *EOL PPK jkv-k 1939–1952*

⁷³ I. Ordass Lajos püspöki székfoglaló beszéde. *EOL BEEK kgy jkv Bp. 1945. szeptember 27.* Megjelent: *Keresztény Igazság, OLBK, Új folyam, 27. szám. 1995. Ősz, 7–14. p.*

⁷⁴ Ordass 1985. 195.

⁷⁵ Ordass 1985. 166.

⁷⁶ Ordass 1985. 293.

Ordassnak a totalitárius rendszerben működő egyház és az állam viszonyáról vallott nézeteit (és abból fakadó magatartását) jelentősen meghatározta az 1940-es években Norvégiában folytatott ún. egyházi harc. Személyes norvég kapcsolatai alapján, és a skandináv evangélikus teológia avatott ismerőjeként 1948-ra a norvég példa számára megélt történelmi tapasztalattá lett. Hasonló politikai körülmények között, az általa vezetett magyarországi evangélikus egyház számára is az északi példát tartotta követendőnek. Ordass is úgy látta, hogy az egyház szabadságához és lényegéhez az igehirdetés, az ordináció, a szeretetmunka és a szentségek kiszolgáltatásának a szabadságán túl szervesen hozzá tartozik az ifjúság nevelésének a szabadsága és joga is.⁷⁷

Az 1948. május-júniusi tárgyalásokon mind nyilvánvalóbbá vált, hogy míg Ordass püspök teljes mértékben fenntartotta bírálatát az egyes tervezetekkel kapcsolatban, addig Túróczy és Szabó püspökök azt magukra nézve elfogadhatónak és képviselhetőnek mondták. Maguk a püspökök között is ekkorra vált világossá, hogy az egyház feladatairól vallott nézeteik jelentősen különböznek egymástól.

Túróczy és Szabó püspökök úgy vélték, hogy az ellenállásnak csak belátható időn belül van értelme. Szerintük az ellenálló egyházvezetést a lelkészi kar, az egyházi tanítóság, sőt az egyház népe is cserbenhagyná.⁷⁸ Elviekben pedig az iskolakérdésnek nincs köze az egyház igazi lényegéhez, az iskolák nem tartoznak „az egyház eleven testéhez”. A legfontosabb az, hogy az egyezményben az állam garanciát vállalna a kötelező hitoktatás fenntartására, és ezért a jogért érdemes áldozatot hozni.

Az egyes nézetek az 1948. március-júniusi püspökkari konferenciákon hangot, az evangélikus sajtóban pedig nyilvánosságot is kaptak. A nagy példányszámban megjelenő, Győrben szerkesztett, de országosan ismert hetilap, az Új Harangszó kiemelt gondolatai szerint: „Az egyház iskolák nélkül is egyház marad” ... az iskolákért mártírvér nem folyhat... Van egy határ, ahol az egyház Istennek engedelmeskedve, szenvedőlegesen, „vérig” (Zsid 12,4) köteles ellenállni. Ennek ideje most nem jött el, mert ez a határ – nem az iskolakérdés.”⁷⁹ A Dezséry László szerkesztésében éppen újrainduló Evangélikus Élet, az Országos Luther Szövetség lapja pedig az evangélikus zsinat „ügydöntő” decemberi ülése előtti hónapokban nagy terjedelmű cikkeken közölte azokat a véleményeket, amelyek szükségesnek, de legalábbis lehetségesnek tartották a megegyezést egyház és állam között.⁸⁰ E lap hasábjain a zsinat-előkészítő bizottság egy tagja tollából jogelméleti és jogtörténeti megalapozást kapott az a felvilágosodás kori eredetű nézet, hogy az egyház feladatához nem tartozik hozzá a közoktatás, mert az mint közügy az állam eredeti és kizárólagos joga.⁸¹

Az evangélikus vezetők tisztánlátását és egységes látásmódját még inkább megerősítette a tárgyalásokon egyházi felhatalmazás nélkül résztvevő, a kormányoldal szempontjait képviselő evangélikus vallású világiak ill. politikusok folyamato-

⁷⁷ A témához l. Korányi, Orosz, Reuss 2007.

⁷⁸ A püspökök e véleményét l. Ordass 1985. 292. Túróczy püspökék félelmeit a lelkészi karra vonatkozóan az Ordass letartóztatása és félreállítás(a) utáni történések sajnos igazolták! A későbbi évtizedekben Ordass útját csak nagyon kevesen vállalták fel.

⁷⁹ Veöreös 1948b.

⁸⁰ Reök 1948., Túróczy 1948a.

⁸¹ Mikler 1948.

san hangoztatott véleménye. Dr. Reök Iván véres jövőképe arról, hogy ha az egyház nem tesz lojális nyilatkozatot az állam felé, ha nem áldozza fel iskoláit és egyéb „nem lényeges” részeit, „rettenetes vérontás lesz ellenkezésünk következménye.”⁸² Vagy Mihályfi Ernő fenyegetése, hogy Ordass magatartása az egyházat behajszolja egy következményeiben felmérhetetlen, véres kultúrharcba.⁸³

Az evangélikus erők további megosztottságát eredményezte, hogy épp e kritikus esztendőben a lelkészi kar egy része reformigényekkel kezdte dőngetni az egyházvezetés ajtaját.⁸⁴

Az egyházi vitában az egyezménykötés lehetséges volta mellett Túróczy Zoltán püspök azzal érvelt, hogy az állam továbbra is biztosítja a kötelező vallásoktatást. Az egyezmény aláírásakor kijelentette: „Jézus Krisztusnak is feltették egyszer, ha más formában is, az állam és egyház viszonyának kérdését. Krisztus válasza ez volt: Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, s az Istennek, ami az Istené. Az azóta eltelt évszázadokban ez a kérdés állandósult. Örök probléma volt, mi a császáré és mi az Istené. Hol van a határa a kettő igényének? Mi most mindenesetre a Jézus Krisztus parancsa szerinti engedelmisségben, bizalommal és őszintén kötjük ezt a megegyezést. ... Ha ez az egyezmény ... becsületes és őszinte próbálkozás arra, hogy tartsa tiszteletben az egyház azt, ami az államé, és az állam azt, ami az egyházé, úgy az építés következhetik ezután.”⁸⁵

1948 után nemcsak Túróczy püspök számára vált világossá, hogy az általa használt fogalmak – őszinteség, bizalom, kölcsönösség, tisztelet, becsületesség, az adott szó kötelező ereje – az uralkodó politikai hatalom szótárából teljességgel hiányoznak. A bizakodóknak alig egy év múlva csalatkozniuk kellett a kormány ígéretében, mert 1949. szeptemberben az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletben eltörölte a kötelező, és bevezette a fakultatív hitoktatást. Az egyházak ezzel szinte teljesen kiszorultak a nevelés-oktatás bástyái közül, és hosszú időre beszorultak a parókia és a templom falai közé.

Források:

EOL BEEK Lt.: Evangélikus Országos Levéltár, a Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára, 1948-as iratok

EOL DEEK kgy jkv-k: Evangélikus Országos Levéltár, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei, 1948.

⁸² Ordass 1985. 267. Pro Memoria, 1948. április 21.

⁸³ Ordass 1985. 288.

⁸⁴ A reformtörekvések megfogalmazásának két legnagyobb hatású irata: I. Veöreös Imre, a MELE ügyvezető alelnöke beadványa a püspöki karhoz és az egyetemes felügyelőhöz. A beadvánnyal a püspöki kar érdemben foglalkozott: a beadványt részletesen megtárgyalta, és ülésén meghallgatásra behívta Veöreös Imrén kívül Gyöngyösi Vilmost, Groó Gyulát, Benczúr Lászlót, Scholz Lászlót és Dezséry Lászlót. (Két utóbbi nem volt jelen, mert külföldön tartózkodott.) I. PPK Jkv 1948. április 1. 4. és 6. pont. *EOL PPK jkv-k 1939–1952* 2. Dezséry 1948a. A nyílt levélre érkezett reagálásokat az evangélikus sajtóban maga a szerző ismertette. I. Dezséry 1948b. Míg Veöreös beadványa elsősorban az egyházon belül jelentkező reformigényeket fogalmazza meg és az egyházvezetéssel együtt keresi a belső megújulás lehetőségeit, addig Dezséry nyílt levele egyházon kívüli szempontok alapján körvonalazza az egyház „új, lehetséges útját” a kommunista államrend keretei között.

⁸⁵ Túróczy 1948b.

- EOL EEI*: Evangélikus Országos Levéltár, Egyetemes Egyházi Iratok, 1948.
EOL Egyetemes kgy jkv-k 1933–1951: Evangélikus Országos Levéltár, Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek, 1933–1951
EOL PPK jkv-k 1939–1951: Evangélikus Országos Levéltár, Püspök(kar)i értekezletek (konferenciák) jegyzőkönyvei, 1939–1952
PIL 274/7: Politikatörténeti Intézet Levéltára, Magyar Kommunista Párt, Főtítkársági iroda, titkárok iratai, 274/7/ 245, 246, 249, 256, 263, 265, 266, 268, 271–275. őrzési egység

- Evangélikus Élet* (Bp.) 1948. XIII. évfolyam, 1952. XVII. évfolyam
Keresztyén Igazság (Bp.) Új folyam 1992., 1995., 2007. évi számai
Szabad Nép (Bp.) 1948. VI. évfolyam
Új Harangszó (Győr), 1948. IV. évfolyam

Hivatkozott irodalom:

- Baer 2006: Baer, H. David: *The Struggle of Hungarian Lutherans under Communism*. Texas A & M University Press, College Station, Texas, 2006.
 Boleratzky 1991: dr. Boleratzky Lóránd: *A magyar evangélikus egyház jog alapjai és jogforrásai*. I. rész. Ordass Lajos Baráti Kör, Bp, 1991.
 Böröcz 2007: Böröcz Enikő: Két válasz – négy magatartás. (H. D. Baer könyvéről). In *Keresztyén Igazság*, Az Ordass Lajos Baráti Kör folyóirata, Új folyam 74. szám, 2007. Nyár
 Cserháti, Fabiny, id. Fabiny, ifj. Fabiny, Ittész, Mirák, Tekus, Tekusné 2002: *Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971)*. Szerkesztette Cserháti Péter, Fabiny Tamás, id. Fabiny Tibor, ifj. Fabiny Tibor, Ittész András, Mirák Katalin, Tekus Ottó, Tekusné Paveszka Ida. I. kötet. Dokumentumgyűjtemény Túróczy Zoltán egyházkerületi szolgálatáról. Összeállította: Ittész András, Mirák Katalin, Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Bp, 2002.
 Dezséry 1948a: Dezséry László: *Nyílt levél az evangélikus egyház ügyében*. Szerzői kiadás, Bp, 1948. [október]
 Dezséry 1948b: Dezséry László: Nyíltan a Nyílt levélről. In *Evangélikus Élet*, 1948. november 20.
 Kapi 2004: Kapi Béla: *Lámpás az oltár számolyán*. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította Mirák Katalin. Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, Sopron, 2004.
 Kapi, Ordass 1948: Kapi Béla: *Az élő Kossuth – Ordass Lajos: Bizonyosságok fellege. – Az evangélikus egyház ünnepi nyilatkozata*. MEE, Különlenyomat, 1948. március 20.
 Korányi, Orosz, Reuss 2007: *A norvég egyházi harc. Küzdelem az ideológiával. 1940–1945*. Szerkesztette Korányi András, Orosz Gábor Viktor, Reuss András. Luther Kiadó, Bp., 2007.
 Mikler 1948: Dr. Mikler Károly: Az állam, az egyház és az iskolák államosítása. In *Evangélikus Élet*, 1948. november 20.
 Ordass 1982: Ordass Lajos: *Válogatott írások*. Válogatta és az utószót írta Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1982.
 Ordass 1985: Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1985.
 Reök 1948: Reök Iván az Országos Luther Szövetség elnöke az egyház és állam közti viszonyról. In *Evangélikus Élet*, 1948. november 20.
 Rözse 1992: Rözse István: A Tiszai Evangélikus Egyházkerület utolsó püspökválasztásáról. In *Keresztyén Igazság*, Az Ordass Lajos Baráti Kör folyóirata, Új folyam 16. szám, 1992. Tél
 Rözse 1997: Rözse István: *A halál árnyékának völgyében*. Ordass Lajos Baráti Kör, Bp, 1997.

- Túróczy 1948a: Túróczy Zoltán: Megegyezés az állam és az egyház között. In *Evangélikus Élet*, 1948. dec. 4.
- Túróczy 1948b: Az aláírás aktusa. Túróczy Zoltán püspök és Ortutay Gyula miniszter nyilatkozata az egyezmény ünnepélyes aláírásakor. In *Evangélikus Élet*, 1948. december 18.
- Veöreös 1948a: Veöreös Imre: Az egyházi iskolák államosítása. In *Új Harangszó*, 1948. május 23.
- Veöreös 1948b: Veöreös Imre: Mit szólnak az iskolák államosításához? In *Új Harangszó*, 1948. június 6.
- Veöreös 1990: Veöreös Imre: *A harmadik egyházi út 1948–1950*. Evangélikus Sajtóosztály, Bp., 1990.
- Vladár 1997: Vladár Gábor: *Visszaemlékezéseim*. Püski, Bp, 1997.

Kertész Eszter

Immánuel

Van, hogy az ember túl erős,
hát újba fog az Isten,
ha hatalma nem volt elég,
hogy térdre kényszerítsen.

Egyetlen sejtbe belefér,
a szívünk alá fészkel,
majd rúgkapál és gögicsél,
felénk nyúl csöpp kezével.

Így akarja szívünk, időnk,
tekintetünk magának,
míg végre lekucorodunk,
és sírásunk megárad.

Zusammenfassung

In unserer jetzigen Nummer wünschen wir mit dem Neujahrslied vom isländischen Pfarrer-Dichter Matthias Jochunsson gesegnete Weihnachten und ein glückliches neues Jahr. Das Lied wurde von Bischof Ordass 1963 ins Ungarische übersetzt.

Unsere Landeskirche und der Lajos Ordass Freundeskreis gedachte im August des 30. Todestages von Bischof Lajos Ordass. Wir bringen die am Grab erklungene Predigt des Generalbischofs János Itzész und die Gedenkrede von Gergely Pröhle Landesinspektor.

In der Dokumentenspalte fasst Professor Herbert Wulf das Leben und die Tätigkeit des vor 400 Jahren verstorbenen Philipp Nikolai zusammen. Lóránt Boleratzky Kirchenjurist erörtert den "Demokratischen Aufbau der Evangelischen Kirche". Zum Schluß bringen wir den Vortrag der Historikerin Katalin Mirák, gehalten an der Konferenz bezüglich der Verstaatlichung der evangelischen Schulen unter dem Titel: "Verstaatlichung der kirchlichen Schulen in Ungarn 1948".

*

Wir möchten den Text der Zusammenfassung unserer vorigen Nummer berichtigen. Im Text wo sich Jenő Sólyom an die Geschehnisse mit seinem Vater erinnert, heisst der nächste Satz richtig: "Er berichtet über eine Studie die sein Vater auf Ersuchen schrieb, die aber nicht erschien, doch gleichzeitig Teil seiner Entfernung wurde. Diese Studie können als erste die Leser der Keresztyén Igazság in Druck kennenlernen.

Summary

In our current issue we wish our readers a blessed Christmas and a Happy New Year with the New Year hymn of Jochunsson Matthias, a pastor-poet from Iceland. The hymn was translated into Hungarian by bishop Ordass in 1963.

Our Church together with the Ordass Lajos Circle of Friends (OLBK) commemorated the 30th anniversary of Bishop Lajos Ordass last August. We bring the sermon of Bishop János Itzész which he gave at the grave, together with the memorial speech of Gergely Pröhle, lay leader of the Lutheran Church of Hungary.

In our Studies column Professor Hertbert Wulf gives a summarized account of the life and work of Philipp Nicoloi, the well known hymn poet, who died 400 years ago. Lóránt Boleratzky church jurist gives a discourse on „The Democratic Establishment of the Lutheran Church“. Finally we bring the lecture of historian Katalin Mirák which was given at a conference titled „The Overtaking of the Church-owned Schools in Hungary by the State, 1948“.

*

We would like to correct the text of the Summary of our previous issue. According to the text „Jenő Sólyom remembers the events happening to his father“. The following sentence correctly is as follows: „He gives account of a study that his father wrote upon request, but which could not be published and at the same time became part of the decapitation progress. This specific study will first be published by our periodical.“

E SZÁMUNK SZERZŐI

<i>Dr. Boleratzky Lóránd</i> ny. egyetemi tanár	Budapest
<i>Ittész János</i> püspök	Győr
<i>Kertész Eszter</i> tanár	Fót
<i>Mirák Katalin</i> történész	Budapest
<i>Próhile Gergely</i> a MEE országos felügyelője	Budapest
<i>Herbert Wulf</i> egyházzenész, tanár	Budapest

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

<i>Ordass L.:</i> Nem tudok imádkozni	700,-
<i>Ordass L.:</i> A keresztfá tövében, Nagyheti áhítatok	300,-
<i>Ordass L.:</i> Vádirat, Korrajz	50,-
<i>Ordass L.:</i> Jó hír a szenvedőknek, Prédikációk	700,-
<i>Ordass L.:</i> Akikkel az Úton találkoztam	500,-
<i>Ordass L.:</i> Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
<i>Giertz Bo-Ordass:</i> Hitből élünk	600,-
<i>Ordass-Lyngar:</i> A fákllya, Ifjúsági áhítatos könyv	450,-
<i>Terray L.:</i> Nem tehetett mást, Ordass Lajos életútja	250,-
<i>Scholz L.:</i> Tisztítsd meg szívedet	250,-
<i>Scholz L.:</i> Két sugárzó igazgyöngy, Írásmagyarázat	300,-
<i>Scholz L.:</i> Elveszett és megtaláltatott	150,-
<i>Sólyom J.:</i> Hiszem-tudom, Bevezetés az egyház tanításába	400,-
<i>Boleratzky L.:</i> Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
<i>Virág Jenő:</i> Dr. Luther Márton önmagáról	900,-
<i>Luther M.:</i> 14 vigasztaló kép	250,-
<i>Botta I.:</i> Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
<i>Vajta V.:</i> Hit és élet összecsengése	50,-
<i>Jung E.:</i> Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát?	450,-
<i>Maróthy J.:</i> Szegények szíve, Novellák	700,-
<i>Kendeh-Newman:</i> Jöjj Jézushoz! Evangelizáló füzet	150,-
<i>Rózse I.:</i> A halál árnyékának völgyében	500,-
<i>Boleratzky L.:</i> A miskolci evangélikus jogakadémia	50,-
<i>Boleratzky L.:</i> A miskolci jogakadémia tanárai	200,-
<i>Boleratzky L.:</i> Evangélikus egyházjog I.+II. r.	1.700,-
<i>Kaj Munk:</i> Három dráma	600,-
<i>Böröcz S.:</i> Kiáltás a mélyből	1.400,-
<i>Ittész J.:</i> Az evangélium hullámhosszán, Vasárnap reggeli meditációk	500,-
<i>Ifj. Zászkaliczky P.:</i> Isten követségében	1.000,-
<i>Thurnayné Schulek V.:</i> Édesapánk, Dr. Schulek Tibor	1.500,-
<i>Kapi Béla:</i> Isten hárfása...	1.400,-

A Keresztyén Igazság évi előfizetési díja 1.200,- Ft.

Külföldre 10€. Egy szám ára 300,- Ft.

Folyóiratunk és kiadványaink megrendelhetők:

Ordass Lajos Baráti Kör

1114 Budapest, Bocskai út 10.

Postacím: 2151 Fót, Ibolyás u. 3/A.

Csekk számlaszám: OTP 11711034-20081452

